

Den herrnhutiske vækkelse

Af Henrik Bo Jacobsen¹

hbja@km.dk

Resumé: Artiklen beskriver, hvordan den herrnhutiske vækkelse i 1700-tallet satte præg på Sønderjylland. Konkret var der vækkelse i Burkal fra 1725 til 1810. Der kan spores inspiration fra efterfølgerne af Johan Hus (1369-1414) i Bøhmen og Mæhren til Brødreminigheden, som udsprang af den pietistiske tradition. Herrnhutismen blev kaldt ”den glade pietisme”, fordi den havde fokus på Kristi blod og retfærdighed.

Den betydeligste skikkelse i herrnhutismen Grev Zinzendorf (1700-1760) blev uddannet hos pietisten Francke i Halle. Zinzendorf fik imidlertid alvorlige problemer med treenighedslæren. August Gottlieb Spangenberg bragte derfor i 1778 herrnhutismens troskræfter og salmebog i flugt med Den augsburgske Bekendelse.

I den sønderjyske egn var Burkal sogn et centrum for den herrnhutiske vækkelse, og fra 1745 til 1857 var der 9 af Brødreminighedens rejseprædikanter / emissærer bosiddende i Burkal. De arbejdede rundt i området, som dengang var et hertugdømme. En række forhold belyses i artiklen, bl.a. at man i hele Sønderjylland omtalte ”de Burkal-Hellige”. Den varige betydning af herrnhutismen i Sønderjylland blev dels forståelsen for lægmandsvirksomhedens berettigelse og dels forståelsen for, at lægfolket gennem deres fællesskab kunne nå en åndelig modenhed.

Keywords: Sønderjylland. Herrnhutisme. Rejseprædikanter/emissærer. Burkal sogn. Lægmandsvirksomhed.

¹ Henrik Bo Jacobsen er cand. theol. fra Københavns Universitet 1989, missionær i Tanzania 1993-2000 for Brødreminighedens Danske Mission, derefter sognepræst i Gudum 2001-2007, sognepræst i Burkal 2007-2019 og stiftesvikar fra 2020.

Redaktionel notat:

Herrnhutismens historie i Sønderjylland i 1700-tallet spiller en vigtig rolle som baggrund for at forstå, hvordan den rosenianske nyeangelisme kunne få fodfæste i Sønderjylland i 1800-tallet. Derfor er Henrik Bo Jacobsens artikel et relevant indspil under temaet; rosenianisme, nyeangelisme.

Nærværende artikel er en betydelig del af pastor Henrik Bo Jacobsens rapport, som blev skrevet under en studieorlov, mens han var sognepræst i Burkal sogn. Henrik Bo Jacobsens behandling af emnet ligger i sin fulde længde på følgende hjemmeside:

<http://www.fkuv.dk/videnscenter/studieorlov-og-studieophold/studieorlovsprojekter> Søg under "Almen teologi", og dér ligger rapporten under titlen: *Den herrnhutiske vækkelse*. I den oprindelige udgave er der seks levnedbeskrivelser på tysk, som ikke er taget med i denne artikel. Det er levnedbeskrivelser om personer fra Burkal og omegn, som flyttede til Christiansfeld, og som efter deres død ligger begravet der.

Disposition

Forord	3
Indledning	4
Brødremenigheden og hussitterne	5
Pietismen	8
Grev Zinzendorf	12
Den fornyede brødremenighed	18
Ydre mission	27
Brorson	29
Burkal	30
Vækkelse dengang og nu	38
Afslutning	40
Litteraturliste	43

Forord

I de ni år jeg har været præst i Burkal Sogn, har jeg tænkt meget over den store åndelige årvågenhed, som har præget stedet i mange generationer. Der har altid været en god kirkegang og en stor interesse for en solid og bibelsk forkyndelse. Jeg har undret mig over, hvad der lå bag, og jeg har længe haft på fornemmelsen, at det hang sammen med de vækkelser, der har præget sognet helt tilbage til pietismens tid i det 18. århundrede. Det svarer godt til det som Løbner skriver i sin bog om Brødremenighedens historie: "I Burkal mellem Flensborg og Tønder kom det i Aaret 1741 til en stor Vækkelse, og fra 1745 boede til Stadighed en af Brødrenes Emissærer i Sognet. Der oprettedes et Societet, og Burkal blev et Tilflugtssted for mange søgende Sjæle i en vid Omegn. 'Burkal var en Guds Have, hvor det udstroede Guds Ord voksede og stod i yndig Flor'. Indtil 1801 stod fromme Sognepræster i spidsen for Bevægelsen, saa kom der andre Tider, og ogsaa Societet ophørte. Brødrenes Virksomhed har dog sat sig blivende Spor indtil vore Dage".² Det skrev Løbner i 1915, og det gælder stadig. Selv om det er en lille skare, der samles her, så er den stadig præget af stor trofasthed og en åndelig årvågenhed.

Derfor har jeg ønsket at lære denne baggrund at kende ved at studere den herrnhutiske vækkelse, der i 1700-tallet satte sit præg på Sønderjylland. Jeg har i forskellige arkiver fundet flere spændende dokumenter. Fra Brødremenighedens arkiv i Christiansfeld har jeg fået 11 levnedsskildringer af personer, som stammer fra Burkal, men som er døde og begravet på Gudsageren, brødremenighedens kirkegård i Christiansfeld. I Landsarkivet i Schleswig har jeg bl.a. fundet flere breve fra den mest kendte præst i Burkal fra den tid, Peter Petersen. Og i Brødreneunitetets centrale arkiv Herrnhut har jeg studeret tre års indberetninger (1786-88) fra emissær Eckberg.

På en uges studietur til Sydøsttyskland har jeg lært to vigtige steder at kende: Herrnhut, der var centrum for den fornyede brødremenighed under grev Zinzendorf, og Halle, der med Francke var pietismens arnested. Som det fremgår af min litteraturliste har jeg meget sekundærlitteratur, som har givet mig en oversigt og en god indsigt i Brødremenighedens historie og teologi.

Jeg vil benytte denne lejlighed til at sige Haderslev Stift tak for tre måneders orlov, som har gjort det muligt for mig at lave dette arbejde, og tak til Lars Jensen, Haderslev, som har været min vikar. Tak til Jørgen Bøytler og Käte Thomsen fra Christiansfeld, som har fundet meget frem i arkivet og kopieret det til mig. Tak til dem som med stor flid og grundighed har transskriberet den gotiske håndskrift. Tak til fhv. sognepræst i Stepping, Kristian Grøn, der har hjulpet mig og givet et foredrag han har holdt om Brødre-menigheden. Tak til Lars Henningsen, Åbenrå, og Rudolf Grunert, Taps,

² M.H. Løbner: Brødremenigheden. Dens Historie og Opgave. Side 120

for mange gode råd. Tak også til professor Günter Weitling, som har ladet mig læse om pietismen i hans udgivne værk om Sønderjyllands kirkehistorie.

Burkal, torsdag den 30. marts 2017

Indledning

Provst Henry Ussing skrev i forordet til M.H. Løbners bog om Brødremenigheden: "'Den lille Menighed med den store Mission' er en af de mærkeligste Fremtoninger i den nyere Tids Kirkehistorie. Og den fortjener at kendes af alle tænkende Kristne. Selv om ikke alt har været i 'Brødremenigheden', som det burde, og selv om vi i nogle Punkter ser anderledes paa alvorlige Kirkespørgsmaal, saa er det dog historisk uomtvisteligt, at her er et Menighedsliv, som Herren har velsignet og brugt i sit Riges Tjeneste, og hvoraf der stadig er noget at lære".³ Og Løbner skriver selv lidt i samme stil i indledningen til sin bog: "Faa Samfund har saa gammel og saa rig en Historie som denne, rig paa Lidelse og Nederlag som paa Sejre og frugtbart Arbejde. Ogsaa til Norden flød dens levende Vandstrømme i den golde rationalistiske Tid. Og indtil den Dag i Dag har den sin af Gud givne Opgave".⁴

Fra 1725 til 1810 var der i Burkal en vækkelse på pietistisk grund. Allerede i 1715 blev kirkens siddepladser forøget med et stort pulpitur med 100 siddepladser, og alligevel slog kirkens 500 siddepladser ikke til. Sognepræsten Andreas Christian Ambders (1726-49) oplevede den førte vækkelse i Burkal, og snart blev sognet midtpunkt i vækkelser og et stærkt pietistisk menighedsliv. Det hed sig, at "præsten er lige så tosset som de hellige i Ladelund", nabosognet mod syd, hvor der var en stor vækkelse.

Som det fremgår af dispositionen, indleder jeg denne opgave med et rids af den historiske brødremenighed med den hussitiske bevægelse og går så videre med en generel skildring af pietismen. Det fører videre til grev Zinzendorf, der var med til at starte den fornyede brødremenighed i Herrnhut i det 18. århundrede. Brødremenigheden var pionerer mht. ydre mission, og derfor har jeg syntes det fortjente at blive omtalt i et selvstændigt kapitel. Før jeg beskæftiger mig med mit eget sogn, synes jeg Brorson i Tønder bør tages med. I afsnittet om Burkal refererer jeg i høj grad fra Brodersens

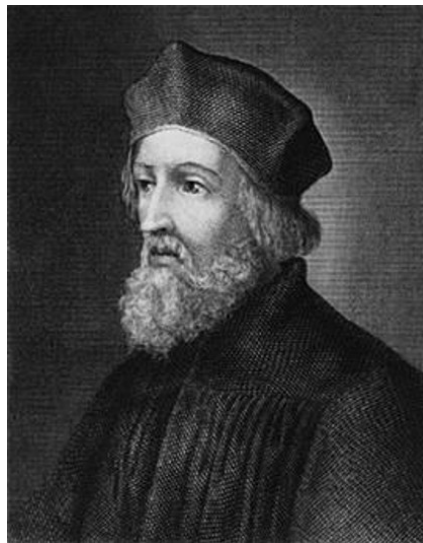
³ M.H. Løbner: Brødremenigheden. Dens Historie og Opgave. Forord, uden sidetal

⁴ M.H. Løbner: Brødremenigheden. Dens Historie og Opgave. Lohse, København 1915. Indledning, uden sidetal

skildring "Fra gamle Dage". Efter beskrivelsen af det åndelige liv i Burkal er det naturligt at trække tråden op til nutiden, idet jeg overvejer hvad vækkelse er og hvordan der kan komme vækkelse i vores tid. I afslutningen laver jeg en samlet vurdering af hvad Brødremenigheden/Herrnhutismen har betydet for kirken i Danmark.

Brødremenigheden og hussitterne

Johan Hus

Unitas Fratrum (Brødrenes fællesskab) eller Brødrekirken / Brødremenigheden er den gren af den kristne kirke, som begyndte i Kunwald i Bøhmen i år 1457. Den udsprang af den store kristne vækkelse ved slutningen af middelalderen, der kom af en national religiøs vækkelse i Bøhmen, hvor John Wycliffes skrifter havde stor indflydelse, og hvis største leder var Johan Hus (1369 – 1415), som blev brændt som kætter ved koncilet i Konstanz.

Jan Hus blev på universitetet trænet i skolastik, men også i tjekkisk nationalbevidsthed. I 1401 blev Hus ordineret som præst og blev leder af det filosofiske fakultet. Senere blev han rektor ved universitetet i Prag. Som professor og prædikant viste Hus oprørstendenser, men han blev i de første ti år beskyttet af indflydelsesrige personer, herunder kongefamilien og kolleger. I 1402 blev han udnævnt til prædikant ved Betlehem-kapellet i Prag. Mange kom for at deltage i de spændende gudstjenester, hvor man sang på modersmålet og lyttede til ildfulde prædikener af Hus. På et tidspunkt blev Hus ekskommunikeret, og det endte med at han blev indkaldt til koncilet i Konstanz i 1415. Kejseren havde givet ham frit lejde, men han blev alligevel fængslet og henrettet som kætter.

Hussitisk kampflag

Efter hans død voksede antallet af hans efterfølgere, som kaldte sig "hussitter". I september 1415 underskrev 420 baroner og grever en protest mod koncilet i Konstanz og dannede "den hussittiske liga". I 1419 blev der holdt en nadvergudstjeneste, hvor både brød og vin blev uddelt (sub utraque), selv om den katolske kirke ikke brugte at lade lægfolket modtage vinen (sub una). Kort efter udbrød den hussittiske krig, der varede til 1435. Hussitterne bestod af to partier: Utraquisterne (også kaldet calixtinerne) og taboritterne. Utraquisterne holdt lige som Hus fast ved at lægfolk lige som de gejstlige burde modtage nadveren under begge former (utraque = hver af to), dvs. både brød og vin. (Derfor førte den en kalk i deres banner, se ovenstående billede!) I modsætning til de militante taboritter (opkaldt efter byen Tabor i Bøhmen) var utraquisterne moderate og opretholdt venskabelige forbindelser med den romersk-katolske kirke. Som følge af det erklærede Baseler Koncilet i 1433 at utraquisterne (i modsætning til taboritterne) kunne betragtes som sande kristne. Utraquisterne oprettede sammen med katolske, tjekkiske styrker en fælles hær og besejrede taboritterne i slaget ved Lipany i 1434.

Ærkebiskoppen i Prag, John Rockycana var utraquist, og prædikede lige som Jan Hus imod den romersk-katolske kirke. Hans nevø Gregor opfordrede ham til at "lede os ud af denne ondskab ind til sandheden". Rockycana ville ikke gøre oprør, men kun prædike, og han sagde derfor til Gregor: "Gå til Peter af Chelcic!" Inden for brødrebevægelsen repræsenterede Peter af Chelcic traditioner med rod i ortodoks puritanisme og frihed fra offentlig kontrol i forbindelse med religion. Midt under disse påvirkninger blev *Unitas Fratrum* grundlagt den 1. marts 1457 i Kunwald under ledelse af patriarken Gregor, med et trefoldigt ideal af tro, fællesskab og frihed og et stærkt fokus på praktisk kristent liv snarere end på doktriner eller kirkelig tradition. Menigheden voksede hurtigt, og bevægelsen blev af de kirkelige myndigheder fordømt som kættersk og landsforrædderisk. Brødrene forsøgte at bevare

kontinuiteten med den tidligere kirke, efter at de havde opnået at få del i det historiske præsteembede (i kraft af den apostolske succession) fra valdenserne, herunder også bispeembedet, og dermed blev *Unitas Fratrum* en selvstændig kirke. (Valdenserne var et kristens samfund stiftet i 1170-årene af købmanden Valdés fra Lyon. De kaldte sig selv *Kristi fattige (pauperes Christi)*, fokuserede på Bjergprædikenen og ville føre kirken tilbage til apostolsk renhed og fattigdom. Lægmænd prædikede, og valdenserne fik dele af det Ny Testamente oversat til modersmålet. De forkastede læren om skærsilden, aflad, edsaflæggelse og krigstjeneste, men skilte sig i begyndelsen læremæssigt ikke meget ud fra den katolske kirke. De blev lyst i band på et kirkemøde i Verona 1184, men bredte sig alligevel til Sydfrankrig, Italien, Schweiz, Sydtyskland og Nordspanien, overalt udsat for omfattende forfølgelser. De var i stand til at bevare et levende fællesskab i Kristus ved hjælp af Bibelen og salmer på deres eget modersmål og ved hjælp af et system af disciplin og skoler for unge.⁵

Johann Amos Comenius (1592-1670)

På reformationstiden kom disse brødre i kontakt med Luther, som de blev opmærksom på ved disputatsen i Leipzig 1519, og senere også med Calvin. I det 16. århundrede blev de en vigtig kulturfaktor i det tjekkiske folk. Modreformationens forfølgelser ramte brødrene særlig hårdt. Mange udvandrede, og i det 18. århundredes begyndelse fulgte flere efter.⁶ Sidst i 1620'erne opnåede den romersk-katolske kirke magten i Bøhmen og Mæhren ved hjælp af fremmede hære, og *Unitas Fratrum* og andre protestantiske bevægelser blev fuldstændig undertrykt. Biskop John Amos Comenius, som var en stor pædagog, og som havde indført banebrydende pædagogiske metoder, havde bevaret Brødrekirkens ordening så godt som muligt. Hans indflydelse var en kilde til styrke, efter at kirken efterhånden blev udryddet. Han holdt aldrig op med at bede for og plædere offentligt for genoprettelse af Brødrekirken. Styrket af denne tro overlevede en "skjult sæd" i Bøhmen og

⁵ Jørgen Bøytler: Gripe og begribe. Side 33-36

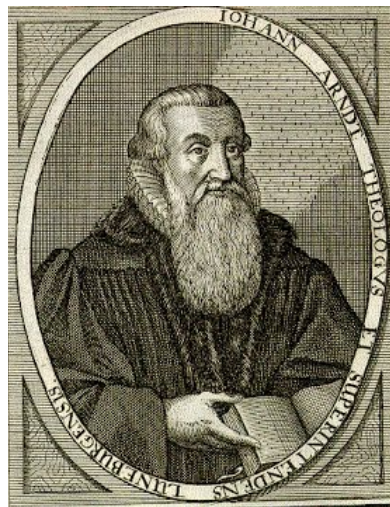
⁶ Molland: Kristne kirker og trossamfund. Side 249

Mæhren, som dukkede op et hundrede år senere i den fornyede kirke.⁷ Se det senere kapitel om den fornyede brødremenighed på grev Zinzendorfs tid.

Pietismen

Mange unge mænd fra Slesvig-Holsten havde studeret ved pietistisk prægede lærestalter som fx Jena (påvirket af herrnhutismen) og Halle (med den strengere bodspietisme under Francke). Pietismens fremkomst i begyndelsen af det 18. århundrede var udtryk for, at den lærde tids strenge rettroenhed under ortodoksien ikke formåede at tilfredsstille menneskers åndelige behov. Det drejede sig nu om at være forbundet med Gud i et levende samfund. Opfattelsen hos de kristne vendte sig fra bogstaven til ånden og fra de ydre formuleringer til det kristne liv. Blandt pietismens ledende skikkelser bør nævnes følgende: Johann Arndt (1555-1621), Christian Scriver (1629-1693), Philipp Jacob Spener (1635-1705) og August Hermann Francke (1663-1727). Pietismen har sine dybeste rødder hos Johann Arndt, der skrev det store værk om "Den sande kristendom".

Johann Arndt

En anden der levede i overgangen fra ortodoksi til pietisme var Christian Scriver, der er kendt for sin "Sjæleskat". "Der Seelenschatz" er et af den lutherske kirkes mest udbredte opbyggelsesskrifter.

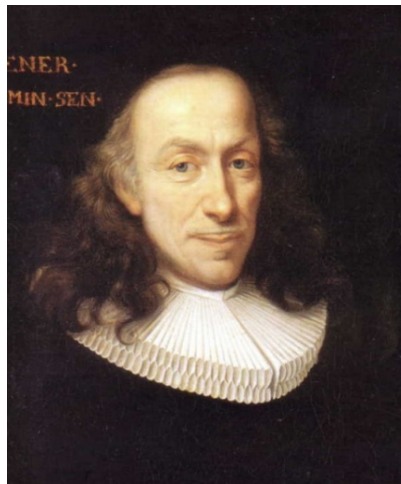
⁷ Jørgen Bøytler: Gripe og begribe. Side 41-47

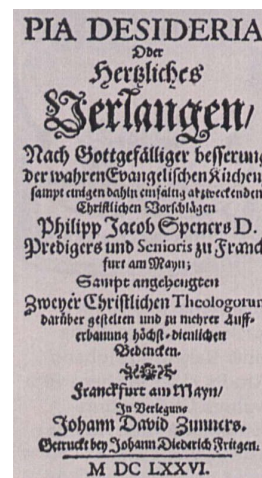
Christian Scriver

Spener havde fra omkring 1670 været med til at oprette *collegia pietatis*, grupper af mænd og kvinder der samledes omkring præsten til opbyggelige møder uden for kirkens gudstjenester, en tidlig form for kristeligt foreningsvæsen. *Pia Desideria* fra 1675 regnes for Speners hovedværk.

Philipp Jacob Spener

Det kom da den lutherske ortodoksi havde domineret i henved hundrede år og gjort menighederne til passive tilhørere for den rette læres fremlæggelse i gudstjenesten. *Pia Desideria* blev skrevet som forord til en nyudgivelse af Johann Arndts bog *Den sande kristendom*, besørget af Spener selv. Det er pietismens programskrift, hvor Spener sammenfattede tanker i tiden og dermed repræsenterede den tidsånd (Zeitgeist), som herskede i Tyskland og resten af Europa efter religionskrigenes ødelæggelser.

Pietismens fremvækst tolkes oftest som en reaktion på tidens teologiske dogmatik og vanefromhed. Spener fremlagde en række forslag til ændringer:

1. At Guds ord skal bo rigeligt iblandt de kristne, ikke blot ved gudstjenesten, men også i hjemmene, ved friere møder ("konventikler") og som personlig bibellæsning.
2. Oprettelse og flittig brug af det almindelige præstedømme. Kirken skulle ikke blot være teologernes og præsternes kirke, den skulle være alle kristnes kirke. Det skulle være slut med det gejstlige monopol.
3. At kristendom ikke består i at vide, men i at gøre. Det nytter intet med en ret lære, hvis ikke det rette liv følger med. Kristendom må praktiseres i konkrete kærlighedsgerninger.
4. Nej til uforsonlige lærestridigheder. Den rene lære skulle forsvares, men det skulle gøres i respekt for modparten.
5. Præsterne skulle prædike jævnt og opbyggeligt for folket. De skulle ikke bruge prædikestolen til sindrige udredninger og ren oratorisk udfoldelse.

August Herman Francke

Pia Desideria fik stor betydning og satte en bevægelse i gang i den lutherske kirke. I byen Halle i Sachsen-Anhalt var August Herman Francke en varm tilhænger af den nye bevægelse. Ved det nye universitet i byen lykkedes det ham at skabe et pietistisk kraftcenter. I Halle skabtes fra 1694 en vidt forgrenet aktivitet, Halle-stiftelser, med skoler, bogtrykkeri, fattighuse og arbejde for ydre mission – det sidste var noget helt nyt i den lutherske kirke. Over for det verdslige liv med dets fornøjelser stillede Franckes pietister sig strengt fordømmende.

Francke begyndte som 16-årig at læse teologi i Erfurt. Senere kom han både til Kiel, Hamborg og Leipzig. Men han måtte indrømme at hans teologiske kundskab kun var teoretisk: "Was mein Christentum betrifft, ist dasselbe gar schlecht und lau." Engang da han efter sit lange teologistudium skulle indsættes som præst og prædike over Joh. 20,31 om troen på Jesus, måtte han erkende at hans fornuftskristendom var som et sammenstyrtet korthus: "Je mehr ich mir helfen wollte, desto tiefer stürzte ich mich in Unruhe und Zweifel. Ich meinte, an die Heilige Schrift würde ich mich doch halten, aber bald kam mir in den Sinn: Wer weiß, ob auch die Heilige Schrift Gottes Wort ist. Die Türken geben ihren Koran und die Juden ihren Talmud auch dafür aus. Wer will nun sagen, wer recht hebe? Solches nahm immer mehr die Überhand, bis ich endlich von dem allen, was ich mein Leben lang, besonders aber in dem über acht Jahre getriebenen Theologiestudium von Gott und seinem geoffenbarten Wesen und Willen gelernt, nicht das Geringste mehr übrig war, das ich von Herzen geglaubt hätte. Denn ich glaubte auch keinen Gott im Himmel mehr, und damit war alles aus. Wie gerne hätte ich alles geglaubt, aber ich konnte nicht."

På grund af sin tvivl og anfægtelse beslutter Francke at opgive at holde den aftalte prædiken. Han beder inderligt til Gud om hjælp, og da sker den afgørende forandring. Den anfægtede teolog oplever en pludselig bønghørelse: "Da erhörte mich der Herr, der lebendige Gott, von seinem heiligen Throne, da ich noch auf meinen Knien lag. Wie man eine Hand umvendet, so war all mein Zweifel hinweg. Ich konnte Gott nicht allein Gott, sondern meinen Vater nennen, alle Traurigkeit und Unruhe des Herzens ward auf einmal weggenommen, hingegen ward ich wie mit einem Strom der Freude plötzlich überschüttet. Als ich mich niederleget, glaubte ich nicht, daß ein Gott wäre. Als ich aufstand, hätte ich es wohl ohne Furcht und Zweifel mit Vergießung meines Bluts bekräftigt".⁸

Brødremenigheden var en del af den pietistiske tradition. I modsætning til den strenge bodspietisme fra Halle, er herrnhutismen blevet kaldt for "den glade pietisme". Fr. Schröder beskriver denne modsætning således: "Hvor Mennesker var rusket op af Søvn ved den Lovens Torden, som den halleske Pietisme drev paa, blev Brødrenes Budskab: 'Kristi Blod og Retfærdighed er alt, hvad jeg vil smykkes ved' som Balsam for saarede Hjerter".⁹

⁸ Reinhard Ellsel: "August Hermann Francke. Sein Leben und Wirken". Side 11-14

⁹ Fr. Schröder: Brødremenighedens Indre Missions-Gerning i Nordslesvig 1745-1773. Side 77

Grev Zinzendorf

Grev Zinzendorf

Zinzendorf voksede op hos sin mormor på slottet Gross Hennersdorf. Hans mormor var påvirket af den filadelfiske bevægelse (se forklaring under kapitlet om Brødremenigheden). For hende var konfessionsforskellene uden betydning, for det afgørende var alene det personlige forhold til Jesus som frelseren. Det prægede Zinzendorf allerede som barn, og han skriver senere selv således om sin barndom: "I mit fjerde Aar begyndte jeg ret for Alvor at søge Gud, for saa vidt som mine barnlige Forestillinger kunde føre mig. Det har især fra den Tid af været mit stadige Forsæt at ville være en tro Tjener i Jesu, den Korsfæstedes Tjeneste." Løbner føjer til: "Fortællingen om Jesu Død gjorde det dybeste Indtryk paa ham, saa at han elskede Jesus med en inderlig Kærlighed, og denne Kærlighed til Jesus vedblev at være den dybe Understrøm gennem hele hans liv ... som Barn kunde han færdes i Timevis alene, optaget af Samtale med sin Frelser, og Barnets Lege vidnede om det mystiske Forhold til denne og Trangen til at virke for ham. Saaledes fortælles det, at han skrev Breve til sin Hjertensven Jesus og kastede dem ud af Vinduet i den Tanke, at Englene skulde bringe dem videre. I den store Sal stillede han Stolene op og talte til dem om Jesus".¹⁰

Han fik sin uddannelse på Franckes "pædagogium" i Halle (1710-16). Det var en kostskole for adelige sønner af velstående borgere, kendt for udmærket undervisning i matematik, historie og sprog. Den unge selvbevidste greve havde svært ved at finde sig i skolens strenge disciplin, men han fik stor respekt for Franckes utrættelige iver for "Guds rige", både som prædikant og organisator og ikke

¹⁰ M.H. Løbner: Brødremenigheden. Dens Historie og Opgave. Side 30-31

mindst gennem ydre mission. Trankebarmissionen havde Zinzendorf allerede hørt om som barn i Gross Hennersdorf, og i Halle lærte han personligt missionærerne at kende. Zinzendorf grundlagde i 1710 sammen med Friedrich von Wattewille sennepskornsordenen, der skulle arbejde for "hedningernes omvendelse". Zinzendorfs uddannelse fortsatte sådan som hans familie forlangte det: juridisk studium i Wittenberg, kursus i ridning og fægtning, en dannelsesrejse til Holland og Frankrig samt ansættelse i saksisk regeringstjeneste i Dresden 1721.

Den lidende Kristus

Efter endt studium så han engang i Düsseldorf i 1719 et maleri af den lidende Kristus, hvorunder der stod skrevet: "Så meget har han gjort for dig. Hvad har du gjort for ham?" Zinzendorf bøjede knæ og besluttede fremtidig at leve, lide og dø for Jesus. Billedet gjorde et dybt indtryk på ham, og han grublede over hvorledes han bedst skulle virke for at "samle de sjæle, der tilhørte frelseren".¹¹

Overalt søgte Zinzendorf personlig forbindelse med alvorlige kristne i filadelfisk ånd, uden hensyn til konfession og kirkesamfund. Han fandt åndelige søskende både blandt de reformerte i Holland og Schweiz, ja selv med flere af katolikerne i Paris kom han sammen.¹² Han lærte også en særlig slotsmenighed i Ebersdorf (syd for Jena) at kende hos grev Heinrich Reuss, og han blev gift

¹¹ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Side 9

¹² M.H. Løbner: Brødremenigheden. Dens Historie og Opgave. Side 33

med grevens søster Erdmuth Dorothea i 1722. I Dresden søgte Zinzendorf selv at skabe en filadelfisk menighed ved at afholde opbyggelige møder hver søndag. Zinzendorf tog dengang i 1721-22 udgangspunkt i skriftet "Die erste Liebe", skrevet af Gottfried Arnold i 1696. Skriftet priser de første kristnes "levende tro og hellige liv".

Kronprins Christian

Zinzendorf havde en tæt forbindelse til det danske hof, idet kronprins Christians svigermor var en tysk markgrevinde, som Zinzendorf længe havde kendt. Kronprins Christian (fra 1730 kong Chr. VI) var kendt som en ivrig pietist. Til kronprins Christians bryllup 1721 sendte Zinzendorf et lykønskingsdigt, og i 1725 tilegnede han ham et af sine skrifter. Han blev også indbudt til kroningsfesten i 1731 og fik tildelt Dannebrogordenen, men senere frataget den. Zinzendorf holdt også møder for kredse fra hoffet, og hans lange ophold i København blev indledningen til en bredere herrnhutisk forsamlingsvirksomhed. I 1739 blev der dannet et herrnhutisk societet i København.

J.B. Bluhme (1681-1753) fra Tønder var påvirket af den halleke pietisme. Han blev i 1729 af kong Frederik IV kaldet til tysk hofprædikant i København. I 1733 blev han skriftefader for Christian VI. Det blev nu hans livsmål, dels at lede den bevægelse, der blev vakt ved Zinzendorf, dels at dæmme op for den, når den brød ud i separatisme. Til de pietistisksindede præster, der fik embeder i København, regner man også Erik Pontoppidan (1698-1764), der var dansk hofpræst 1735-1747. Han blev i de vakte lægfolks kredse især kendt for sin katekismusforklaring fra 1737: *Sandhed til*

gudfrygtighed.¹³ I 1740 udgav Pontoppidan en ny salmebog: *Den nye Psalme-Bog*, der indeholdt mange af Brorsons salmer.

Indtil midt i 1730-erne havde grev Zinzendorf følt sig på linje med pietisterne i Halle, selv om han var nærmere knyttet til de mere radikale grupper. Men nu begyndte Halle-pietismen at markere sig mere som en statskirkelig retning, der støttede sig til de lutherske fyrster og præster, og som tog afstand fra herrnhutismen som en sværmerisk lægmandsbevægelse. I Danmark udnævnte kong Christian VI i 1733 Christian E. von Stolberg som ny rådgiver. Han var udpræget Halle-pietist og modstander af Zinzendorf. Knud Heiberg skriver om Stolberg og Zinzendorf følgende: "Men medens Grev Stolberg ved klog og tilbageholdende Forsigtighed i Løbet af nogle Aar ganske vandt den ængstelige og forsigtige Konges Hjærte og vedblev at være hans Ven til det sidste; saa erobrede den indtagende Grev Zinzendorf, der var vant til at komme, se og sejre, sig kun en kortvarig Plads i den jævnaldrende Konges Gunst, den Gang han i 1731 kom til København for at gøre sin Opvartning ved Kristian VI's Kroning og muligt finde en Virkeplads for sine store og omfattende Planer i Danmark".¹⁴

Om efteråret 1733 blev Zinzendorfs nærmeste rådgiver, A.G. Spangenberg, udvist fra København. Der blev nedsat en undersøgelseskommission, der førte til forskellige forholdsregler mod de pietistiske præster i København, som sympatiserede med herrnhutismen. Da Zinzendorf i 1735 kom til København for selv at forsvare sin sag, blev han ikke engang modtaget ved hoffet, men truet med at blive udvist lige som Spangenberg, og året efter fik han frataget sin dannebrogorden. I Sachsen voksede der også en modstand op mod Zinzendorf, og det endte med, at han blev udvist.

På den tid skete der også en ændring af Zinzendorfs tankegang, som skilte ham både fra Halle-pietismen og radikalpietismen. Halle-pietismen lagde stor vægt på en lang "saliggørelsens orden", der bestod af en sønderknusende lovprædiken, en angstfuld bodskamp og en tidsfæstet omvendelsesoplevelse, der blev efterfulgt af en disciplineret helliggørelse. De radikalpietistiske mystikere stillede store krav om et helligt liv efter at have modtaget "det indre ord" (= "den indre Kristus") med total selvfornægtelse og asketisk livsførelse. Zinzendorf havde meget til overs for de radikale kredse og søgte forståelse med dem, men fra 1734 nåede han til en personlig afklaring og nyorientering, som også kom til at præge herrnhutismen. Nu skulle evangeliet forkyndes uden bodskamp eller andre menneskelige anstrengelser. Evangeliet blev bestemt som en ganske enkel tale til "hjertet" om Gud, der er skjult og ukendt for forstanden og kun gæst i denne verden som et elendigt

¹³ Ludvig Schrøder: "Om Brødre menighedens Betydning for Kirkelivet i Danmark" side 17-18

¹⁴ Knud Heiberg: "Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725-50". Kirkehistoriske Samlinger, 5. Række, Bind 3. Side 441-442

menneske. Netop som den lidende og korsfæstede er Gud lutter barmhjertighed. Gud afviser ingen, der søger ham. Den der føler sig fordømt, er allerede fundet af ham. Og er man først hos ham, findes der ingen svaghed eller synd som han ikke kan overvinde. Et Guds barn kan derfor "vandre med et muntert, glad og opvakt hjerte, som hverken er frygtsomt eller melankolsk" (citat fra Martin Luther). Lige som Luther og pietismen fremhævede Zinzendorf ofte forskellen mellem at have Frelseren i hovedet og at have ham i hjertet. Hjertet betegner for Zinzendorf det inderste i personligheden. Det er det underbevidste sjæleliv i mennesket. For Zinzendorf var det derfor også afgørende, at det praktiske må gå forud for det teoretiske: Troen og livet må gå forud for erkendelsen, eller sagt med Luthers ord: Livet går forud for læren.

Et maleri i Stepping Kirke (en del af altertavlen) viser tydeligt den herrnhutiske forståelse af hjerteforholdet til frelseren. Sjælen bliver vakt af Kristi kærlighed (symboliseret ved blodet, der rinder fra den korsfæstedes sår), og den bærer selv ved til bålet (dvs. holder ilden ved lige ved en helhjertet overgivelse til frelseren), idet hun træder på (og dermed viser foragt for) verden. Tidligere stod der under dette alterbillede: "Vi elske, fordi han elskede os først." P.G. Lindhardt skriver i sin nordiske kirkehistorie om forskellen på den bodspietiske form for kristendom og så den glade pietisme, som brødre menigheden står som repræsentant for. I bodspietismen bruger han billedet af det knuste hjerte i den bodskamp, som fører til omvendelsen, til fred og vished, hos herrnhuterne derimod, den glade

pietisme, er der ikke tale om nogen form for bodskamp, her smeltes hjertet af den kærlighed, som Jesu blod er udtryk for.¹⁵

Ordets forkyndere må nødvendigvis være fuldt overbeviste om sandheden af deres forkyndelse og personligt grebet af den. Troen er et guddommeligt værk i os, der forvandler os og altid er i færd med at gøre gode gerninger. Troen var at omgås frelseren som en usynlig ven, der altid var hos en. Denne forståelse var inspireret af den mystisk farvede radikalpietisme. Sådan forstod Zinzendorf også evangelierne. Her så han Jesus som et bogstaveligt forbillede, og det tog han nu fuldt alvorligt.

Ifølge Zinzendorf havde Brødremenigheden den særlige opgave at være som de første disciple, "Streiter", soldater der stod til rådighed med liv og gods overalt. Efter sin udvisning af Danmark og Sachsen følte han sig ikke bundet af sted og stand. Nu kunne han ikke nøjes med mindre end *verdensmission*, hvilket passer godt til hans valgsprog "Gå endnu dristigere frem!" (contra audentior ito). Det gjaldt om at søge "Erstlinge", et udvalg af folkene og religionerne, som begyndelse til den universelle, filadelfiske kirke. Og mission var for Zinzendorf kort sagt at oplyse menneskeheden om Guds nåde som et faktum; og bliver nåden modtaget af den enkelte, vil det gøre til et liv i nåde. Jf. kapitlet om ydre mission.

I 1736 forpagtede han godset Marienborn øst for Frankfurt am Main. Det blev grundlag for brødremenigheden Herrnhag ved Büdingen i Wetterau. Fra omkring 1740 talte Zinzendorf mest om Kristus som det slagtede lam med dets sår og blod. Han sagde om sit forhold til Jesus: "Jeg har kun én passion, han, kun han." Jørgen Lundby skriver i sin historie om Zinzendorfs afstumpede treenighedslære følgende: "Med den kristne Lære om Treenigheden kunde Zinzendorf ikke ganske komme tilrette. Han kaldte Frelseren Skaber og ligesom ignorerede Gud Fader. Han siger saaledes: "Gud, Jesu Kristi Fader er ikke vor direkte Fader, det er en falsk Lære og en af Hovedvildfarelserne i Kristendommen. Hvad man saaledes i Verden kalder en Bedstefader eller en Svigerfader, det er vor Herres Jæus Kristi Fader." Det er Tanken om Kristus som Menighedens Brudgom, der her har ledet Zinzendorf vild. Helligaanden proklamerede han paa en Synode i Marienborn ... som Guds Moder, = det kvindelige Princip i Guddommen. I Opfattelsen af Kristi Gerning havde han kun Blik for Forsoningen".¹⁶ Fra 1743 udbredte Zinzendorf en dyrkelse af den korsfæstedes lidelser, som antog groteske former med en stærk "blodteologi": Velgerningerne blev det fysiske blod, der blev opbevaret i himlen, men som menigheden dog skulle lugte, smage, slikke, svømme og bade i. Jesu dødssved skulle regne ned over menigheden, og hans sidesår blev dens moderskød og en klippehule med plads

¹⁵ P.G. Lindhardt: "Den nordiske kirkes historie", side 143

¹⁶ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Side 14-15

for hele verden. Et andet virkemiddel var erotiske billeder, som videreførte den kristne brudemystik, hvor Kristus er brudgommen og sjælen bruden. Hele det kristne liv blev gjort til et "sjæleægteskab" mellem Kristus og menighedens medlemmer. Alle blev over for Kristus til "søstre", og i det jordiske ægteskab skulle manden derfor kun være Kristi stedfortræder. Der blev brugt søgte diminutiver, hvor Gud blev kaldt "Papachen, Helligånden "Mamachen" og Jesus "Bruder Lämmelein".¹⁷

At Zinzendorf i denne periode fokuserede så voldsomt på Kristi lidelser og udpenslede det i den grad, førte til kraftig modstand fra omgivelserne. Det stærke og farverige sporg nåede et højdepunkt i den såkaldte "sigtningstid", hvor Brødremenigheden af mange blev opfattet som en ekstrem sekt.¹⁸ Det endte med at udviklingen i Herrnhag gik over gevind. I 1750 blev der i Barby (ved Magdeburg) holdt en stor synode om problemerne, og Zinzendorfs rådgiver Spangenberg blev sat til at udarbejde et forsvarsskrift. Samme år blev Herrnhag opløst, og mange flyttede derefter til andre menigheder. I de følgende år trak Zinzendorf sig gradvis tilbage fra brødrebevægelsens ledelse. Han var blevet mere indadvendt og satte mest pris på ensomhed. Han holdt op med at skrive digte, og skrev kun få andre skrifter. 1749-55 opholdt han sig mest i London, hvorefter han flyttede tilbage til Berthelsdorf og Herrnhut. Han døde i 1760, æret til det sidste som brødrebevægelsens store leder.¹⁹

Den fornyede brødremenighed

Christian David fælder det første træ

¹⁷ Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld. Red. Anders Pontoppidan Thyssen. Bind 1, side 26

¹⁸ Jørgen Bøytler: Gribe og begribe. Side 76-77

¹⁹ Jørgen Bøytler: Gribe og begribe. Side 60-61

En lille tysktalende flok af brødre, nogle familier fra Mæhren, som tømreren Christian David gik i spidsen for, fik i 1722 lov at slå sig ned på godset Berthelsdorf i Sachsen, hvor de grundlagde en koloni med det karakteristiske navn Herrnhut. Navnet har en dobbelt betydning: "Under Herrens varetægt" og "På vagt for Herren". De fik anvist et sted på skråningen af Hutbjerget, som var sumpet og overgroet med tjørnekraut. Den 17. juni 1722 fældede Christian David det første træ for at bygge et hus, og han sagde med et vers fra Salme 84: "Selv spurven finder sig et bo, og svalen en rede, hvor den lægger sine unger, ved dine andre, Hærskarers Herre, min konge og min Gud". Godset Berthelsdorf var ejet af grev Nikolaus von Zinzendorf (1700 – 1760). Hans samfundsideal var en "filadelfisk menighed", som skulle forene vakte fra forskellige kirker, uden at de forlod deres egne kirker. Anders Pontoppidan Thyssen forklarer, hvad der ligger i begrebet "filadelfia" i sin bog om Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld: "Det religiøse liv ... sætter begrebet *filadelfia* i centrum, forstået som "de ved broderkærlighed forbundne", [så] at menigheden i levevis, religionsudøvelse og samfundsform må skille sig ud fra almindeligt gældende normer. Et liv helliget i broder- og søsterkærlighed udfoldedes således efter samfundets gamle bestemmelser renest, når menigheden boede samlet og afsondret".²⁰

Andre mennesker med vidt forskellige synspunkter (calvinister og sværmere) fandt også i Herrnhut et sted med religionsfrihed, men deres store forskelligheder truede med at gøre det til en religiøs slagmark. Zinzendorf opgav sin stilling i statens tjeneste i Dresden for at hellige sig arbejde med at forene disse forskellige elementer og forme det til et rigtigt kristent fællesskab. Han blev deres

Berthelsdorf Kirke

²⁰ Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld. Red. Anders Pontoppidan Thyssen. Bind 1, side 5

åndelige leder såvel som deres mæcen og beskytter mod indgreb udefra.²¹

Sognepræsten i Berthelsdorf, J.A. Rothe, som var en stor vækkelsesprædikant, og som Zinzendorf selv havde ansat ved kirken, gjorde meget for at komme Christian David og hans ledsagere i møde. Christian David kaldte imidlertid Rothe for den babyloniske skøge og Zinzendorf for dyret fra afgrunden (Åb. 17). Zinzendorf forlod sit embede i Dresden i 1727 og rejste hjem for at skabe forsoning i Berthelsdorf og Herrnhut. Han fik erklæret Herrnhut for en "brüderlicher Verein" oprettet for brødre, der skal elske hinanden "efter den første menigheds forbillede" og vise kærlighed til "alle brødre og Guds børn i alle religioner". Tilknytningen til den lokale sognepræst blev bevaret, men hovedvægten lagt på de særlige ordninger og lægmandsembeder, der blev et kendetegn for Herrnhut.²² Herrnhut skulle indgå i den sachsiske landskirke, og dens medlemmer gå i kirke i Berthelsdorf og lade sig betjene af sognepræsten der. Men inden for Berthelsdorfs menighed skulle brødre menigheden have sin egen organisation og sine egne daglige gudstjenester morgen og aften. Kolonien skulle ledes af et menighedsråd på 12 "ældste", hvoraf fire skulle være "overældste" og en "generalældste", valgt ved lodtrækning. Zinzendorf selv blev "forstander". Menigheden blev inddelt i "kor" efter køn og civilstand. Hvert kor havde sin plejer, som skulle våge over menighedstugten og sjælesorgen inden for koret. De ugifte mænd og kvinder blev snart anbragt i hver sine bygninger, lige som børnene, hvert køn for sig. Erhvervslivet blev drevet kooperativt, og vigtige afgørelser, fx valg af ægtefælle, skete ved lodtrækning.

Kirkeligt og kulturelt var der en nær forbindelse mellem Danmark og Tyskland i 1700-tallet. Helstaten omfattede foruden Norge også hertugdømmer Slesvig og Holsten, hvor tysk var det officielle sprog. Datidens religiøse modsætninger medførte, at den danske helstat som evangelisk-luthersk havde særlig tilknytning til de lutherske fyrstendømmer i Tyskland, hvortil Sachsen hørte. Sidst i det 17. århundrede lød der megen kritik af de ortodokse statskirker. Denne protestbevægelse blev kaldt *pietismen*, jf. næste kapitel om pietismen! Kritikken blev især fra 1675 fremført af præsten Ph. J. Spener (1635-1705). Ifølge Spener burde præsterne først og fremmest virke for praktisk, personlig kristendom i samarbejde med lægfolk, mens den teologiske debat burde begrænses og sigte mod forening af de forskellige kirkesamfund. En elev af Spener, A.H. Francke (1663-1727) blev pietismens andet store navn. Spener begyndte som ung teologisk lærer og vækkelsesprædikant blandt studenterne i Leipzig, der hørte til Sachsen. Senere blev Spener hofpræst i Berling og Francke

²¹ Jørgen Bøytler: Gripe og begribe. Side 49-50

²² Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld. Red. Anders Pontoppidan Thyssen. Bind 1, side 16-17

professor i Halle. Gennem Franckes virksomhed blev Halle midtpunkt for den pietistiske præsteuddannelse og for store pædagogiske og filantropisk-kristelige institutioner.

Rundt om i Tyskland opstod mange radikal-pietistiske grupper, der ofte blev forfulgt som "separatister" af de officielle kirker. Fra England kom sidst i det 17. århundrede en ny, mindre kirkefjendtlig inspiration gennem den *filadelfiske bevægelse* (præget af broderkærlighed), jf. omtalen af *filadelfia* ovenfor. Denne bevægelse håbede på en samling af de sande kristne i alle kirker og dermed en genforening af den splittede kristenhed, men med bevarelsen af mangfoldigheden i de forskellige kirkeformer.

Et andet vigtigt bindeled mellem Danmark og både pietismen og herrnhutismen var interessen for ydre mission. Under indflydelse af den tyske pietist H.W. Ludolf tog kong Frederik IV i 1705 initiativ til et missionsarbejde i den danske koloni Trankebar i Indien. To elever af Francke blev udsendt som missionærer til Trankebar. I 1714 blev der oprettet et officielt missionskollegium, der også støttede en ny mission blandt samerne i Nordnorge, og i 1721 begyndte Hans Egedes mission i Grønland, jf. nedenfor kapitlet om ydre mission.

I Herrnhut var der et intenst menighedsliv, hvis højdepunkt blev en fælles altergang 13. august 1727. I Herrnhuts dagbog blev der den dag skrevet følgende beretning: "Før vi gik til kirke, blev der holdt en kort tale i Herrnhut over den hellige nadver. På vejen til Berthelsdorf talte de med hinanden, og her og der sluttede de sig sammen to og to. De, som havde haft noget mod hinanden, faldt hinanden om halsen og blev forbundne. I kirken blev begyndt med sangen 'Løs mig, min gud, fra alle mine bånd'. Derpå faldt menigheden ned for Gud og græd og sang på én gang: 'Her kaster min sjæl sig for dig ned'. Efter sangen bad nogle brødre i Åndens kraft og lagde den fælles nød frem for Herren angående sekterismen og splittelsen og bad ham barnligt og indtrængende om at give os at vandre ubesmittede i kirke, at vi ikke skulle blive ene, men blive frugtbare og hverken krænke troskaben mod ham eller kærligheden i nogen måde. Derpå blev den inderligste salvelse udgydt over os, og vi var ikke langt fra ham. Efter absolutionen, forud for hvilken forstanderen i Herrnhut, Zinzendorf, havde aflagt et skriftemål i hele menighedens navn, blev Herrens måltid holdt med bøjede og opløftede hjerter, og ved tolvtiden gik vi igen hjem, så temmelig ude af os selv. Vi tilbragte denne og de følgende dage i en stille, men glad sindstilstand og lærte at elske." Den 13. august 1727 regnes for den fornyede brødre menigheds fødselsdag, og den fejres stadig i verdens brødrekirker.

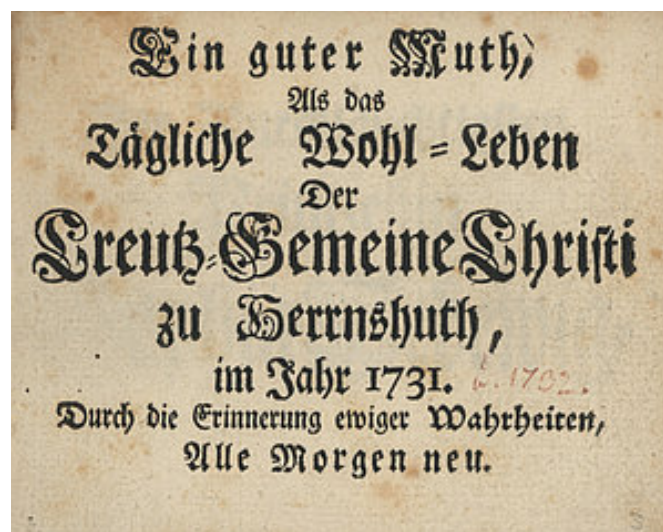
Til de daglige gudstjenester i Herrnhut lavede Zinzendorf en særlig liturgi med megen sang og musik. Fra 1729 blev der hver dag ved morgengudstjenesten forkyndt et specielt "løsen" (*Losung*) for

dagen, et bibelord eller salmevers. Man afholdt også de oldkirkelige kærlighedsmåltider, broderkysset og fodvaskningen.²³

Kærlighedsmåltidet er ikke noget sakramente, men en liturgisk menighedssammenkomst, der holdes ved særlige lejligheder. Det stammer fra urkirken, hvor det var almindeligt at man tog brød og vin med, når man mødtes til gudstjeneste. Man spiste så i fællesskab og fejrede nadver sammen. På den måde oplevede man den samhørighed det giver at spise sammen, og man kunne bispise de fattige i menigheden uden at ydmyge dem, idet alle tog med hvad de havde. Kærlighedsmåltidet opstod spontant den 13. august 1727. Gud havde sendt sin Ånd til menigheden, så der udbrod den vækkelse, der gjorde mennesker villige til at lade sig sende som missionærer til jordens fjerneste egne. Kraftfeltet i den herrnhutiske vækkelse og dens forkyndelse har altid været Jesu kors og hans kærlighed til mennesker, der binder alle troende kristne sammen med ham og sammen med hinanden.

En anden speciel tradition i Brødremenigheden er Løsenbogen. Oprindelsen til dagens løsen går tilbage til 1728, da grev Zinzendorf en aften gav menigheden i Herrnhut et salmevers, der skulle være den kommende dags løsen. Det udviklede sig hurtigt til at der hver dag blev udvalgt et bibelord eller et salmevers, der skulle være ledetråd for tanker og samtaler dagen igennem, og snart blev det organiseret således at der hver morgen gik en broder gennem byen og i alle husene meddelte dagens løsen. Zinzendorf indså at der var brug for en trykt løsenbog, og han sammenstillede en sådan for året 1731. Fordi greven i juni 1731 var gæst ved det danske hof i København i anledning af kong Christian VI's kroning, tilegnede Zinzendorf denne løsenbog til prinsesse Sofie Magdalene, der var datter af Christian V. Se titelbladet på billedet nedenfor!

²³ Molland: Kristne kirker og trossamfund. Side 250

En anden meget kendt tradition i Brødremenigheden er Herrnhuter-stjernen. Brødremenighedens adventsstjerne minder om den stjerne, der ledte de vise mænd til frelseren i Betlehem. En lysende stjerne viste vej til ham, der er verdens lys. At Brødremenighedens stjerne er udformet som en morgenstjerne har sin specielle betydning. Naturhistorisk er morgenstjernen planeten Venus, der skinner på østhimlen lige før solopgang. For vægterne var morgenstjernen tegn på, at natten var til ende, og dagen var nær. Derfor blev morgenstjernen et symbol på, at lyset altid overvinder mørket. Jesus er det lys, der har overvundet mørket i vores verden. Han er verdens lys og samtidig den ledestjerne, der vil føre os på lysets vej.

Denne symbolik kender vi også fra de danske vægtervers. Når morgenstjernen stod på østhimlen, og vægteren kl. 5 sang sit sidste vægtervers, inden han gik hjem, så lød det: "O Jesus, morgenstjerne, vort liv udi din vold befaler vi så gerne, bliv du vor sol og skjold! Vor klokk' er slagen fem. Kom blide sol fra nådens pol! Oplys vort hus og hjem!"

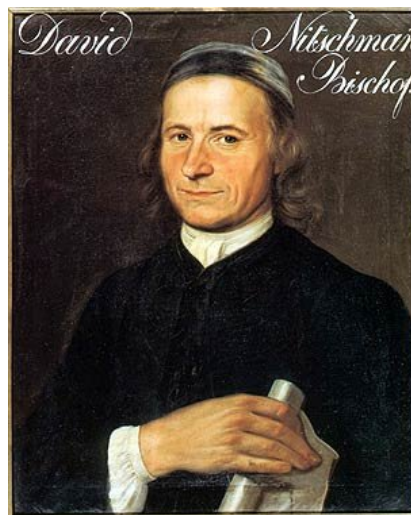
Morgenstjernen er også et symbol på, at Jesus en gang vil komme igen og oprette det rige, hvor der ikke er død eller gråd eller tårer. Hvis man fordyber sig i adventstidens prædiketekster, ser man, at der er en stærk forventning om Jesu genkomst. I slutningen af Johannes' Åbenbaring siger Jesus: "Jeg er den strålende morgenstjerne" (Åb. 22,16). Jesus er som morgenstjernen på østhimlen, der fortæller, at dagen og lyset er på vej. Han er pantet på, at den, der tror på ham, skal leve i det evige lys hos ham. Øverst på spiret i brødrekirken i Christiansfeld sidder en morgenstjerne som en

påmindelse om, at Jesus er den strålende morgenstjerne. Han er den, der bringer lyset ind i vores verden.²⁴

I 1727 grundlagde herrnhuterne også "societeter" uden for Sachsen. Det var ikke menigheder, men kristelige foreninger af mennesker, som var herrnhutisk vakte, men som forblev medlemmer af deres egne kirker. Societeter blev oprettet i de nordiske land og i England (Christiania 1737, London 1738, København 1739). Fra 1732 blev der også udøvet hedningemission fra Herrnhut på tre missionsmarker: Vestindien, Grønland og Georgien jf. kapitlet om ydre mission.

Brødremenighedens konfessionelle stilling var uklar. Zinzendorf fastholdt den filadelfiske idé, men betonede samtidig, at kolonien i Herrnhut var i overensstemmelse med de lutherske bekendelsesskrifter. Zinzendorfs grundtanke om mission var "kun at inlade sig med de hedninger, som ingen andre ville betjene med evangeliet", ikke forstyrre andet kirkeligt arbejde, men tage sig af "de elendige og forladte".

Biskop David Nitschmann

I 1735 blev David Nitschmann (1694-1774) i Berlin ordineret til biskop af den reformerte hofpræst Daniel Jablonsky (1660-1741), som havde det gamle mähriske bispeembede. Det var meningen, at Nitschmann skulle virke som missionsbiskop. I 1737 modtog Zinzendorf den samme ordination. Dermed var der påbegyndt en selvstændig biskoppelig brødrekirke. Samtidig fastholdt Zinzendorf dog til stadighed tanken om en "Jesu menighed", som var hævet over de konfessionelle skel. I 1736

²⁴ Helge Rønnow: Brødremenigheden – en levende tradition. Side 54-57

blev Zinzendorf forvist fra Sachsen, beskyldt for vranglære og separatisme. Han flyttede til Wetterau og grundlagde kolonien Herrnhag som et centrum for "hjertereligionen" på reformert grund.

Zinzendorf misbilligede, at brødre menigheden udviklede sig til et selvstændigt kirkesamfund, og i protest nedlagde han sit forstanderembede i 1741. Derefter blev Frelseren selv udpeget som brødrenes generalældste, og det blev bekræftet ved lodtrækning. Til minde om det holder brødre menighederne i hele verden en ældstefest den 13. november, hvor man takker for at Jesus vil være og er Brødre menighedens Herre, såvel som han er Herre for enhver kristen menighed på jorden.

Jørgen Bøytler, dansk brødre menighedspræst i Christiansfeld, skriver om denne enhed blandt kristne: "Brødrekirken værner om sin enhed, der betragtes som en værdifuld skat, betroet til den af Herren. Kirken står vagt om den enhed, som hele menneskeheden har fået givet gennem forsoningen i Jesus Kristus. Derfor er den økumeniske tanke og bevægelse en del af selve Brødrekirkens livsnerve".²⁵

På en synode i Herrnhag i 1745 blev det fastslået, at brødre menigheden ikke havde nogen selvstændig bekendelse. Men brødre menigheden skulle bestå af tre "troper", den lutherske, den reformerte og den mähriske. Da Zinzendorf fik lov at vende tilbage til Sachsen, antog Brødre menigheden i Herrnhut i 1747 *Confessio Augustana* som bekendelsesskrift, og menigheden blev i 1749 anerkendt af staten som ligeberettiget luthersk kirke ved siden af landskirken. Samme år blev den også gennem en parlamentsakt anerkendt i England som en selvstændig episkopal kirke under navnet *Unitas Fratrum*.

1741 begyndte sværmeriets tid i menigheden. Zinzendorfs kristocentriske og sentimentale forkyndelse havde en ensidig fremhævelse af Kristi lidelse og død (blodteologi), med smagløse og erotisk prægede billeder. Meget af det forsvandt efter 1750, da Herrnhag, som havde været hovedsæde for sværmeriet, blev ophævet.

Efter Zinzendorfs død i 1760 følte brødrebevægelsens ledere et behov for at udvikle en særlig kirkeorganisation. *Brødreunitetet* blev fra da af det officielle navn for hele herrnhutersamfundet. Det fik sin egen forfatning, udformet på tre store synoder i 1764, 1769 og 1775, samt en afpudsning i 1782.

Brødreunitetet fremlagde nu også en række trykte skrifter: David Cranz: *Brüder-Historie* (1771), A.G. Spangenberg: *Biografi om Zinzendorf* (1772-75), Sam. Lieberkühn: *Katechismus* (1774), A.G. Spangenberg: *IDEA FIDEI FRATRUM* oder kurzer Begriff der Christlichen Lehre in den evangelischen Brüdergemeinen (1779) og Chr. Gregor: *Gesangbuch der Brüdergemeine* (1778).

²⁵ Jørgen Bøytler: *Gribe og begribe*. Side 29

Spangenberg

Efter Zinzendorfs død i 1760 overgik ledelsen til August Gottlieb Spangenberg (1704 – 92). Spangenberg udformede i 1778 brødremenighedens troslære: "Idea fidei fratrum - oder kurzer Begriff der Christlichen Lehre in den evangelischen Brüdergemeinen". Den stemmer i høj grad overens med Den augsburgske Konfession og er dermed befriet for Zinzendorfs dogmatiske forvildelser. Samtidig kom en salmebog, "Gesangbuch der Brüdergemeine". Dogmatikken og salmebogen er ikke bekendelsesskrifter i kirkeretslig forstand, men genspejler samfundets konfessionelle præg. Centret i den kristne lære er forsoningen ved Jesus Kristus, hedder det i den gældende kirkeordning, der blev vedtaget på en generalsynode i Herrnhut i 1914. Brødrene fastholder alle lærepunkter, som har sammenhæng med forsoningen: menneskets totale fordærv, Guds kærlighed til den faldne menneskehed, Kristi to naturer, forsoningen ved Kristi offer, retfærdiggørelse og helliggørelse, det kristne samfunds betydning og læren om Kristi genkomst. Hjerteforholdet til Jesus er det afgørende, og fromheden har en lys og glad tone.²⁶

I sin bog om Brødremenigheden sætter Jørgen Bøytler imidlertid spørgsmålstegn ved om menigheden har sin egen troslære, fordi den ikke ser det som en primær opgave præcist at beskrive, hvad læren er, men snarere at leve livet som kristen. Han citerer også Spangenberg for at sige, at hans troslære (jf. ovenfor) ikke er en troslære eller en trosbekendelse, men et udtryk for Brødremenighedens indsigt i evangeliet, og at man har den samme bekendelse som den lutherske kirke, nemlig Den augsburgske Bekendelse (*Confessio Augustana*). Det afgørende for Brødremenigheden er at kristendommen ikke er et religiøst system eller nogle trossætninger, men er relationel og eksisterer i menneskers indbyrdes forhold og i deres forhold til Gud. Friheden i

²⁶ Molland: Kristne kirker og trossamfund. Side 252-253

lærespørgsmål kan sammenfattes således: "I det essentielle enhed; i det ikke-essentielle frihed; i alting kærlighed."

I 1957 blev der på en synode i Brødremenigheden udarbejdet en læremæssig redegørelse (*The Ground of Unity*), som senere blev revideret i 1995. Brødremenigheden betragter dette dokument som en læremæssig erklæring, men ikke som en trosbekendelse. Brødremenigheden i Danmark har i øvrigt de samme bekendelser som Den danske Folkekirke.²⁷

Ydre mission

På maleriet fra 1747 af Johann Valentine Haidt er Zinzendorf afbilledet som "Folkenes Lærer", der modtager lyset fra Gud og forkynder evangeliet for de amerikanske indianere. Zinzendorf havde længe haft store forhåbninger om en karriere i Danmark. Da han deltog i festlighederne for kroningen af Christian VI i 1731, havde han håbet at blive udnævnt til storkansler. Men kongen var betænkelig og havde kun en vis velvilje over for Zinzendorf, bl.a. med hensyn til hans missionsplaner i Dansk Vestindien og på Grønland.

Den vestindiske mission, som begyndte på St. Thomas i 1732, tog sigte på neger-slaverne. Den 21. august 1732 drog de to første missionærer af sted til Vestindien, pottemageren Leonhard Dober og tømreren David Nitschmann. Det var et dristigt foretagende, som mødte modstand både fra

²⁷ Jørgen Bøytler: Gripe og begribe. Side 70-73

handelskompagniet, guvernøren og især plantageejerne, der betragtede slaverne som husdyr. Værst var dog tropesygdommene. Af et hold på 18 brødre og søstre, som kom til øen i juli 1734, levede kun halvdelen var årets udgang. Men missionærerne holdt ud og kunne i 1736 samle 200 slaver som tilhørere.²⁸ Menigheden sang et vers som Zinzendorf havde skrevet i den anledning for at trøste dem: "Ti bleve lagte ned i Jord, som vare de for altid borte. Paa deres Grav dog staar de Ord: Her hviler Sæden for de sorte".²⁹

Missionen på Grønland, der begyndte ved Godthåb i 1733 rummede også store problemer: Det barske klima, det vanskelige sprog og strid med Hans Egede, hvis hjælp var uundværlig. Striden skyldtes Christian David, der var streng pietist, som påstod, at Egede ikke var omvendt. De første år var meget svære. Grønlænderne spottede missionærerne, stjal alt fra dem, udsultede dem, ja ville endda en gang slå dem ihjel. Senere blev forholdet bedre, og i 1738 begyndte missionærerne virkelig at få grønslænderne i tale. Det fortælles således om Kajarnak, den første grønslænder, der blev døbt i 1739: "Da Missionær Beck vidnede for dem om Kristi Lidelser i Getsemane, traadte Kajarnak frem og sagde 'Hvorledes var det? Sig mig det en Gang til, thi jeg vilde ogsaa gerne være salig.'" Efter 25 års forløb var der 400 kristne i Grønland.³⁰ I de følgende år blev der udsendt mange nye missionærer fra Herrnhut. Til samerne i Nordsverige 1734, til den hollandske koloni Surinam 1735 og til indianerne i Nordamerika 1735, samt til hottentotterne i Sydafrika 1737.³¹

Brødrementigheds missionærer arbejdede blandt mennesker, der havde, hvad vi kalder traditionel eller animistisk religion, hvor Gud er den tilbagetrukne skaber, som ikke umiddelbart interesserer sig for mennesker. Missionærens opgave var så at påpege, at denne fjerne Gud blev inkarnet i Kristus, dvs. at Skaberen, som hedningen allerede kender gennem den traditionelle religion, i virkeligheden er den kristne Gud, der ikke er fjern, men i Kristus nær hos hvert eneste menneske. Frelse er at henvende sig til denne Gud og simpelthen modtage den nåde, der allerede er for hånden. Således forstået bestod missionen i at deltage i den proces, der allerede var begyndt i Guds hjerte: at bringe sjælene tilbage til deres skaber og frelser.³²

²⁸ Jørgen Bøytler: *Gribe og begribe*. Side 52-53

²⁹ M.H. Løbner: *Brødrementigheden. Dens Historie og Opgave*. Side 62

³⁰ M.H. Løbner: *Brødrementigheden. Dens Historie og Opgave*. Side 63

³¹ Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld. Red. Anders Pontoppidan Thyssen. Bind 1, side 19

³² Jørgen Bøytler: *Gribe og begribe*. Side 75-76

Brorson

Hans Adolf Brorson

Tre brødre fra Randerup Præstegård blev alle præster. De kaldes ofte for "det rare (sjældne) kløverblad fra Randerup". Ældst var Nicolaj Brorson, der 1716 blev præst i Bedsted, hvor han snart gik i gang med nidkært at prædike vækkelse og samle menigheden til særlige bedetimer i kirken. Han mødte modstand fra sin provst, der klagede til kongen (Chr. VI) over ham. Kongen kaldte ham til at prædike for sig, og derefter blev Nicolaj slotspræst ved Frederiksborg i Hillerød. Han endte som sognepræst ved Nicolaj Kirke i København. Den mellemste i rækken af brødre var Broder Brorson, som 1722 blev kaldet som sognepræst i Mjolden, nabosogn til Randerup. Han blev senere biskop i Aalborg.

Den yngste i kløverbladet var Hans Adolph Brorson (1694-1764). Lige som sine brødre blev han student fra Ribe Latinskole og studerede i København. Men han vendte hjem uden eksamen og fik så i 1717 en plads som huslærer i Løgumkloster. Hvordan han blev påvirket af pietismen, skriver han senere om sig selv i 3. person: "Ved den Tid begyndte han at faa mere Indsigt i den sande Kristendoms Beskaffenhed, under adskillige Fristelser, i uophørlige Bønner og aandelige Betragtninger at smage Evangelii Sødhed og paa saadan Maade desto glædeligere at fortsætte sit Studium Theologicum." 1721 tog Brorson sin eksamen og blev kort efter kaldet til familieembedet i Randerup. 1729 blev han "dansk og tredje præst" i Tønder og skulle betjene landsognet Emmerske, hvor der på provst Schraders initiativ var opført et "bedehus". Schraders Tøndersalmebog fra 1731 har sikkert inspireret Brorson til henimod jul 1732 at udgive et lille hæfte med julesalmer: "Nogle

Julesalmer, Gud til Ære og kristne Sjæle, især sin elskelige Menighed til Opmuntring til den forestaaende glædelige Julefest, enfoldig og i Hast sammenskrevne". Blandt de 10 salmer er de mest kendte og elskede: "I denne søde juletid", "Den yndigste rose" og "Her kommer, Jesus, dine små". I de næste par år udgav Brorson flere salmehæfter. Efter at han blev stiftsprovst i Ribe samlede han alle disse salmer i bogen "Troens rare klenodie" i 1739. I 1741 blev Brorson biskop i Ribe. Hans senere salmer blev udgivet posthumt i 1765 under titlen "Svanesang".

En stor del af Brorsons salmer er oversættelser – eller snarere gendigtninger – af tyske salmer, især af Paul Gerhard og Schrader. Brorson ville med sine salmer fremkalde vækkelse i menigheden. Derfor er grundtonen i hans salmer et stærkt kald til omvendelse. Jørgen Larsen slutter sin omtale af Brorson med at sige om hans salmer, at de er "den sønderjydske Kirkes største og rigeste Gave til det danske Kirkefolk".³³

Burkal

Fra 1730'erne rejste udsendinge fra Herrnhut (emissærer) rundt i Danmark (kaldet diasporaen = områderne uden for brødremenighedsbyerne), især i Jylland og på Fyn. Det første større fremstød blev gjort af Gert Hansen, der særligt besøgte Vestjylland og Vestslesvig. Adskillige andre fulgte efter. Brødre og søstre slog sig ned på faste steder, hvorfra de besøgte de vakte i omegnen. Det knyttede den herrhutiske kristendomsforståelse sammen med de allerede eksisterende pietistiske

³³ Jørgen Larsen: "Sønderjyllands Kirkehistorie". De Unges Forlag, 1946. Pietismen, side 85

vækkelser. De første emissærer blev ofte vel modtaget af præster, hvoraf nogle havde studeret ved tyske universiteter og dér mødt forskellige pietistiske strømninger. I Sønderjylland var der adskillige præster, der havde studeret ved universitetet i Jena. I Danmark var herrnhutismen primært et lægmandsarbejde. Hvor den statskirkelige pietisme ville knytte konventiklerne (= religiøse sammenkomster til privat opbyggelse i en snæver kreds, oftest bestående af lægfolk, men af og til med gejstlig medvirken) til den lokale præst, var de herrnhutiske emissærer mere frie i forhold til statskirken, selv om de ofte havde god kontakt til pietistiskindede præster. At emissærerne fik så stor indflydelse og kunne påvirke andre strengere pietistiske grupper, hænger også sammen med at de mange lægfolk i de gudelige forsamlinger fandt emissærernes enkle lægmandsforkyndelse jævne og mildere end pietismens. Derfor gik bevægelsen mange steder fra pietisme til herrnhutisme, både hos præster og lægfolk.³⁴

De grundsætninger, hvorefter emissærerne gjorde deres arbejde, var allerede skitseret af Zinzendorf, men blev endeligt fastlagt på synoden i Bertelsdorf i 1767 og på tre følgende synoder: "Den evangeliske Brødre menighed har ubestridelig det Kald af Herren at gøre Ordet om Korset almindeligt blandt dem, som er kaldt efter Kristi Navn – at staa i et sandt Aandsfællesskab med alle Guds Børn i de kristne Religioner, saa vidt det staa til den, og gerne og villigt at tjene dem efter den Naade, som Frelseren har skænket den." Det var Zinzendorfs tanke med sennepskornsordenen: Alle kristne konfessioner anses for Guds husholdninger til mange sjæles redning.³⁵ Forsamlingerne i diasporaen havde intet andet mål end at opbygge medlemmerne ved betragtningen af Jesu fortjeneste og opmuntre dem til en hellig vandel i Jesu efterfølgelse.³⁶ Hele diasporaarbejdet var bygget op på en udpræget indifferentisme over for læreforskelle. En bestemt læretype er for brødrene noget sekundært, hvilket gjorde dem meget tolerante over for konfessionelle og individuelle anskuelser om enkeltheder i kristendommens læreindhold.³⁷ I det herrnhutiske missionsarbejde blev hovedvægten lagt på samtalen med de vakte, i den egentlige sjælesorg. Emissærens kald drog ham til den enkelte, hos hvem han søgte at vække eller styrke en levende kærlighed til Kristus.³⁸ Emissærerne skulle overalt arbejde på grundlag af det enkelte lands bekendelsesskrifter. Det blev på flere herrnhutiske synoder fastslået, at det ikke gjaldt om at vinde folk for en ny lære, men kun om at gøre den, der var dem overleveret, levende i dem, gøre den til en hjertets religion.³⁹

³⁴ Jørgen Bøytler: Gripe og begribe. Side 101-102

³⁵ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Side 128

³⁶ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Side 130

³⁷ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Side 132

³⁸ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Side 133

³⁹ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Side 203-204

Øversigt over emissærer/rejseprædikanter i Sønderjylland

Emissære og rejsepræster i sønderjyske sogne

Fortegnelse over Brødreminighedens Rejseprædikanter i Nordslesvig.		
Bopæl	Navn	Rejseaar
	Gerhard Hansen	1735–1736
	Dionysius Piper	
	Hyckel	1738–1743
	Witus Handrup	1742–1744
	H. G. Gerner	1745–1747
	Christensen	1746
	Jens Block	1757
	Herold } Virkede	1764–1775
	Jürgensen } blandt unge	
	Gneuss } Mænd	1767–1768
		1768

Ladelund	Jens Høyer	1750–1762
	Erik Brau	1762–1763
Oen Sylt	Rohmann	1751
Frederiksstad	Joh. I. Wagner	1745–1752
Flensborg	Erik Brau	1763–1767
	Jonathan Briant	1771–1772
	Heinrich D. Ebers	1776–1790
	Joachim Chr. Kramer	1790–1795
	Chr. Lud. Rose	1795–1799
Kappel	Jens Høyer	1767–1773
Kiel	Berge Pihl	1773–1775
	H. D. Ebers	1775
Bredsted	H. D. Ebers	1775–1776
Husum	Heinrichsdorf	1790–1801
	Ph. F. Hæcker	1802–1804
Christiansfeld	J. Briant	1772–1780
	Bertrom Lorenzen	1805
	H. Chr. Wolter	1823–1828
	—	1858–1871
	Nikolai Lorenzen	1829–1834
	N. J. Holm	1834–1845
	Hesselberg	1846–1850
	J. Paulsen Lund	1860–1869
	A. Petreus	—
	Syberkryb	1876–1882
	Jonas Brodersen	1882–
	Peter Petersen	1905–

Søstre, som virkede blandt ugifte Kvinder.

Bopæl	Navn	Rejseaar
Skærbæk	Else Maria Hansen	1742–1744
	Else Petersen	1758–1761
Stepping	Anna Petronelle	1763–1765
	Doreth. Biedermann	1765–1771
	Helene Lange	1771–1774
Ladelund	Dorina Backer	1765–1772
Burkal	D. Backer	1772–1783
	Anna I. Wagner	1784–1792
	Botilla Griesen	1792–1797
	Cecilia Cath. Haugaard	1797–1811
Hvidding	Karen Harby	1777–1785
	Anna Maria Peters	1785–1805
Christiansfeld	Anna Maria Peters	1805–?

Forklaring til Fortegnelsen.

Alle Personer, som er nævnte i denne Fortegnelse, har virket i Nordslesvig. Enkelte af dem har ved Siden af ogsaa gjort Besøg paa Fyn, i Jylland, og andre ogsaa i Sydslesvig og Holsten. De, som udelukkende har været i Danmark eller i Holsten, findes ikke i Fortegnelsen. Flere af de Brodre, som boede i Christiansfeld, har haft deres Virketid der men ved Siden af virket i Nordslesvig. Grunden til, at deres Virketid var saa kort, er, at de blev kaldede enten til Hedningemissionen eller til Præst i en Brodreminighed.

Burkal	Zeidler	1745–1750
	A. S. Eckberg	1785–1791
	Jens Jakobsen	1791–1795
	Joachim Chr. Kramer	1795–1810
	H. C. Hansen	1810–1814
Burkal	Johann C. Schaefer	1815
	Asmus 'Asmussen	1816
	Gottl. May	1817–1823
	Hans Chr. Wolter	1828–1857
Burkal	D. Backer	1772–1783
	Anna I. Wagner	1784–1792
	Botilla Greisen	1792–1797
	Cecilia Cath. Haugaard	1797–1811

Fra 1725 til 1810 var der i Burkal en vækkelse på pietistisk grund. Allerede i 1715 blev kirkens siddepladser forøget med et stort pulpitur med 100 siddepladser, og alligevel slog kirkens 500 siddepladser ikke til. Sognepræsten Andreas Christian Ambders (1726-49) oplevede den første vækkelse i Burkal, og snart blev sognet midtpunkt i et stærkt pietistisk menighedsliv. Det hed sig, at "præsten er lige så tosset som de hellige i Ladelund", nabosognet mod syd, hvor der var en stor vækkelse. Andreas Ambders var kommet i syndenød og havde erkendt, at han "med sin videnskab, ortodoksi og retskafne vandel ikke kunne bestå for den levende Gud". Han blev omvendt, og hans forkyndelse fik en ny klang.

Allerede omkring 1720 var der opstået en vækkelse, hvor en kreds var blevet vakt ved at høre forkyndelsen af den unge Enevold Ewald, der var søn af præsten i Højst, Nicolaus Ewald. Enevold havde studeret i Jena og kom begejstret hjem til sin far i 1718. Han holdt møder i Højst Kirke med sang, bøn, bibellæsning og prædiken. En gammel mand fra Tønder fortalte senere således om Enevold Ewald: "Da Prof. Ewald ... og flere andre, som Studenter kom hjem fra Halle og Jena, foraarsagede de meget Røre, navnlig Hr. Ewald, først i Højst, hans Fødeby, dernæst i Løgum Kloster, Ravsted, Bedsted og særlig i Burkal".⁴⁰ Efter en klage fra nogle ortodokse præster forbød provsten, at det foregik i kirken i Højst, og det blev derefter holdt søndag eftermiddag i hjemmene. Men Enevolds far, pastor Nicolaus Ewald, havde selv af og til overværet møderne og intet anstødeligt fundet i dem. Det var ham derfor uforståeligt, at de havde givet anledning til, at der opstod uro. Han indsendte følgende indberetning: "Jeg maa berette, at min Søn, da han for nylig var kommet hjem, kort derefter en Søndag eftermiddag gik ned til min Fru Svigermoder og hendes Jomfru Datter og holdt nogen Samtale med dem om Guds Ord. De syntes saa godt om det, at de bad ham komme hver Søndag. Min Kæreste (Hustru) og vore Børn gik med. De begyndte med en Sang, derefter forklarede han et

⁴⁰ Knud Heiberg: "Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725-50". Kirkehistoriske Samlinger, 5. Række, Bind 3. Side 436

Bibelord i et Kvarters Tid og sluttede med Bøn og Sang. Da nogle i Naboskabet hørte det og følte en Tilskyndelse til at fejre Sabbaten bedre end de havde gjort hidindtil, kom de af sig selv ogsaa til Stede. Da de ikke havde Plads mere i Hjemmet, ønskede de at udøve deres Forehavende i Kirken, hvilket jeg ikke mente at kunne afslaa. Man gør ikke andet end synger en aandrige Sang, derpaa forklarer han dem noget af Katekismen og moraliserer kortelig derover staaende i Skriftestolen. Efter en kort Bøn og Sang gaar de igen fra hverandre".⁴¹ Enevold blev senere i 1727 leder af det nye Vajsenhus i København og fungerede, der som lærer og præst.

I 1741 kom den såkaldte Konventikelplakat, der var et kongeligt dekret, der forbød religiøse sammenkomster (konventikler) i hjemmene uden sognepræstens samtykke og tilstedeværelse. Pietismen lagde store vægt på den individuelle tro, og derfor kunne dette udgøre en fare for enheden i Danmarks statskirke. Den danske stat tog i 1700-tallet brodden af pietismen ved at gøre den til statsreligion. Den gren af pietismen, som man antog, var den *hallensiske pietisme*, der havde et positivt forhold til stat og kirke. Det viste sig dog, at der skulle en mere stram lovgivning til for at holde styr på de mere radikale pietister, og det førte derfor til dette dekret. Dekretet slog fast, at kun sognepræsten måtte holde disse møder og også tale ved dem. Naturligvis måtte man gerne i familien holde morgen- og aftenandagt uden præstens medvirken, men der måtte ikke inviteres folk til udefra for at holde denne andagt. En undtagelse var dog små møder for en snæver flok, hvor man kortfattet talte om Bibelen. Disse møder skulle naturligvis være godkendt af den lokale sognepræst. Dekretet blev endeligt ophævet af den senere Christian VIII i 1839 under indtryk af de gudelige vækkelser.

Pastor Ambders dannede i Burkal Sogn et brødreresocietet. Fra 1745 til 1857 var der ni af Brødremenighedens rejseprædikanter (kaldet emissærer) som boede i Burkal. Den første var Zeidler og hans hustru, der boede i sognet 1745-1750. De skulle hjælpe pastor Ambders og arbejde rundt om i hertugdømmet, Zeidler blandt mændene og hans hustru blandt kvinderne. Senere var A.S. Eckberg emissær i Burkal 1785-91, og i arkivet i Herrnhut findes hans årsberetninger for 1786, 1787 og 1788. Desuden virkede fire søstre blandt ugifte kvinder. Både degneboligen, kirken og præstegården var et samlingssted for mange mennesker, og der var en nær forbindelse med menigheden i Ladelund.

Den 3. juli 1742 blev der i Burkal indbudt til en præstekonference, hvor følgende deltog ud over værten P. Ambders: P. Kastrup fra Stepping, P. Bruhn fra Humptrup, magister Waiblinger fra Herrnhut og P. Lundius fra Ladelund. En sådan konference blev derefter holdt en gang om måneden indtil 1744, hvor man sluttede sig til den konference, som blev oprettet på Stepping-egnen.

⁴¹ Jørgen Larsen: "Sønderjyllands Kirkehistorie". De Unges Forlag, 1946. Pietismen. Side 80-81

Efter pastor Ambders død i november 1749 blev den 25-årige cand.theol. Peter Petersen fra Sønderborg valgt til ny præst i april 1750. Da han blev ansat, var han ikke omvendt, og "mange var glade for at de ikke fik en hellig præst, skønt de var vant til en tro sjælesørger". Men da han ved et sygebesøg i byen Stade hørte den syge sige, at "den stakkels præst jo ikke kunne bringe ham noget", gik det ham til hjertet: "Du stakkels præst, som skal være menighedens hyrde og ikke har noget at bringe den!" Han blev så omvendt og blev "et af Jesu mest velsignede vidner og et stort redskab til mangfoldige sjæles omvendelse".⁴² Peter Petersen glædede sig over Brødremenighedens hjælp i sognet og lod dens emissærer prædike i kirken, foruden at han holdt møder hver søndag eftermiddag. Der blev indført personlige samtaler med de vakte. Præstens prædikener blev til stor velsignelse for mange mennesker. Folk strømmede til fra Tønder, Brede, Agerskov og andre sogne, og kirken fyldtes søndag efter søndag. Brodersen fortæller udførlige omvendelseshistorer om folk fra Terkelsbøl og Bylderup, der blev vakt i Burkal Kirke:

"En Søndag Morgen kom to unge Mænd vandrende på Vejen fra Bylderup. De vilde her til Kirke. Den ene var Skræderen fra denne By; han havde kun Kristendommen i Hovedet. Den anden var en Tjenestekarl, Bertram Lorenzen fra Terkelsbøl; han var kold og ligegyldig overfor Guds Ords Sandheder og dog bange for Døden. Medens de nu gik og samtalede, begyndte Skræderen at rose P. Petersen og sagde, at det var interessant og skønt at høre ham prædike. "Jeg har allerede hørt ham flere Gange," svarede Bertram, "og jeg synes, han er ikke anderledes, end saa mange andre Præster er." – De var nu tæt ved Kirken. Kirkeklokkerne ringede, og de matte skynde sig at komme ind for at faa Plads. – Gudstjenesten begynder. Præsten stiger på Prædikestolen, beder og begynder at tale. Folk lytter til med stor Opmærksomhed. Bertram sidder nede i Kirken ved Siden af Skræderen, men hvor blev han forundret, da han nu hørte præsten prædike. "Hvad er dog det, han siger" – tænkte han ved sig selv – "det er jo mit hele Liv, han drager frem i Dag og endda for alle Folk, hvor ved han det fra, jeg har dog ingen fortalt, hvordan jeg har det." – Bertram fortæller nu videre: "Da Præsten nu havde gennemgaaet mit hele Liv og fortalt, hvordan jeg havde levet, siger han: "Som Djævelens Barn er du kommen her ind; men jeg siger dig, du skal gaa salig ud af Kirken; thi den kære Frelser staar med udstrakte og blodige Arme og vil omfavne dig; han siger til dig: "Giver du dig over til mig, saa skal du være frigjort." "Min Sjæl var saaret, men nu blev den lægt" – fortsætter han – "min hele Syndebyrde faldt som en tung Sten fra mit Hjerte. Taarerne trillede, men Glæden gennemstrømmede

⁴² J. Brodersen: "Fra gamle Dage ..." Side 389-390

mig som aldrig før, og jeg maatte bede bestandig, at Herren dog ikke maatte slippe mig." Bertram Lorenzen blev senere Rejseprædikant i Br. Menigh.s Tjeneste".⁴³

"En anden Søndag kom tre Personer, et Guds Barn og to søgende Sjæle, atter fra Bylderup her til Kirke. Den ene af dem Gundel Rasmus, der for et Par Dage siden var bleven vakt ved en Samtale, hun havde hørt to andre føre paa Bylderup Gade. P. Petersen prædikede i Dag over, at ingen kunde tjene to Herrer, og sluttede med, at hvis der var nogle i Dag til Stede, der vilde frelses fra den fortabte Tilstand, de gik i, behøvede de ikke at gaa utrøstet bort; thi Jesus var rede til at tage imod den mest fordærvede Synder. – Ved disse Ord hørte Gundel Jesus tale til sig, og denne Time i Burkal Kirke blev for hende den vigtigste i hendes Liv. Som et lykkeligt Guds Barn gik hun ud af Kirken, og saadan gik det mange fra nær og fjern, der hørte ham prædike. P. Petersen havde en særegen Gave til at forkynde Kristi Evangelium".⁴⁴

I årene 1780-82 var der store vækkelser. Eckberg meddelte til Herrnhut i 1781, at der var 200 mennesker, der ville frelses. En søndag efter en gudstjeneste i februar 1781 kom ca. 80 kvinder og ca. 50 mænd til Eckberg (foruden dem der kom til præsten) og spurgte om, hvad de skulle gøre for at blive frelst. På grund af de mange fremmødte til forsamlingerne om søndagen måtte man dele dem i kor efter brødremenighedens skik.

Om vækkelsen blandt de unge skriver Brodersen: "Især blandt de unge i Sognet, af hvilke de fleste var Kniplepiger, arbejdede Guds Aand mægtigt, og det hidrørte hos mange fra den Konfirmationsundervisning, de havde faaet hos P. Petersen. Konfirmanderne laa Præsten meget paa Hjerte. Tidt saa man ham ligge paa Knæ med den hele Skare og bede med Taarer om deres Sjæles Frelse, og det skete heller ikke sjældent, at nogle i denne Tid ogsaa blev omvendt til Gud. Engang kom 6 Piger kort efter Konfirmationen grædende til Eckbergs Hustru, klagede deres Nød for hende og sagde, at de gerne vilde være Jesu Ejendom. Ogsaa blandt den ukonfirmerede Ungdom arbejdede Herren. Da engang 6 Drengene havde givet Gud deres Hjerter, sluttede de den Pagt med hverandre at leve deres Liv for Jesus alene, og de bad Eckberg om at stifte et Samfund særlig for Drengene, hvilket saa ogsaa skete".⁴⁵ Præstens svigerdatter skrev således om sognet: "Burkal var en Guds have, hvor det udstrøede Guds ord voksede og stod i yndig Flor". Burkal blev kendt i vakte kredse i mange miles omkreds, og i 1785 bestod samfundet i Burkal af flere hundrede mennesker. Da en smitsom sygdom rasede i 1787, var der atter vækkelse, og adskillige blev omvendt på dødslejet. Pastor Peter Petersen døde i 1789, og der blev skrevet følgende mindedig om ham: "Hvor levende han var af lammets blod

⁴³ J. Brodersen: "Fra gamle Dage..." Side 390-391

⁴⁴ J. Brodersen: "Fra gamle Dage..." Side 391-392

⁴⁵ J. Brodersen: "Fra gamle Dage..." Side 392-393

opflammet, hvor helt forelsket i de sår på marterlammet, hvor lifligt han beskrev os denne mand, det i al evighed vi ej forglemme kan."

Efter Peter Petersen blev Andreas Prætorius valgt som ny præst (1789-1801). Det herrnhutisk prægede menighedsliv blomstrede videre i hans tid i tilslutning til sognekirken, og især mindedes man de meget store fælles altergange. Prætorius havde en egen evne til at skildre "synden i dens vederstyggelighed og Kristi blodige fortjenester". Han formanede de vakte til stadig selvprøvelse, og hvis en af de troende tog del i verdens glæder, var han skarp i sin dom. På hans tid gjorde rationalismen sig gældende. Og der er bevaret et brev fra Prætorius, skrevet i 1796 til en konference i Herrnhut, hvor præsten giver udtryk for sin sorg over de rationalistiske præster: "Es hat recht betrübt, dass kein einziger unter den mir bekannten neuen Predigern, die in Kiel zum Lehramt vorbereitet werden, die Gottheit Christi p. glaubt. In dieser letzten betrübten Zeit, / verleihs uns, Herr, Beständigkeit - /, das ist für mein Individuum ein ganz besonders nöthiger Seufzer".⁴⁶ Rationalismen var da allerede trængt ind i mange sogne, men Guds rige blomstrede i Burkal. Det store samfund blev delt i seks afdelinger, og med de mange altergæster blev det samtalet ugen før altergangen. Hver gang var der over 100 til alters. Præsten holdt stærkt besøgte forsamlinger hver søndag eftermiddag i præstegården. Flere missionærer er udgået fra Burkal: Rasmus Holt til Vestindien, Cornelius Adolph til Antigua (Vestindien), Ellen Stade til Grønland og rejsepræst Schæfer til Vestindien.

Under den følgende præst, Peter Petersen junior (1802-30), søn af ovennævnte Peter Petersen, gik det tilbage med det åndelige liv i Burkal. Om ham hed det at han "sank dybere og dybere i synd, søgte ved spot og andre midler at ødelægge hvad hans fader og Prætorius havde bygget op." Han afskaffede de store altergange, og i præstegården så det sørgeligt ud. Hans hustru Sophie født Adler (søster til generalsuperintendent Adler) havde ikke noget at skulle have sagt i huset, men en anden kvinde, der boede i præstegården, kunne få hvad hun ville. Der blev holdt gilder med svir og drik natten igennem, og der gik mange historier om alt det korskpil og drik i præstegården. Når præsten var i Tønder, fandt han der i den første diakonus P. Tychsen en god kollega. De spillede kort og svirede hele natten igennem. Var P. Petersen en lørdag i Tønder, kom han først søndag morgen lige før gudstjenesten til Saxborg Kro ved Burkal Kirke, tog der sin præstekjole på og gik til kirken, og prædikede "så at der kom klem i det", som gamle folk påstår; men hans forkyndelse var dog uden kraft og virkning og "indeholdt aldrig noget om hvor nødvendigt det var at eje Jesus som sin begyndelse og ende".⁴⁷ Til degneboligen kom nu de søgende sjæle, og også Brødremenighedens

⁴⁶ Jens Holdt: Danmark og Herrnhut

⁴⁷ J. Brodersen: "Fra gamle Dage..." Side 385-404

rejsepræster. Burkal Sogn var ikke mere en "Guds have" som i gamle dage, da man over hele Sønderjylland talte om "de Burkal-Hellige".⁴⁸ Med sognepræsten Andreas Prætorius uddøde vækkelsen i Burkal Sogn, og i de næste 75 år forsvinder den gamle herrnhutisk pietistiske bevægelse langsomt.

Vækkelse – dengang og nu

Begrebet "vækkelse" og vækkelsesbevægelser handler om, at noget, der var ved at sove hen, skal vækkes til live igen. Man kan definere begrebet vækkelse som en vækst i det omfang og den intensitet, hvormed en gruppe kristne mennesker i et bestemt geografisk område føler sig forpligtet på deres tro og på denne tros konsekvenser. Hvor mennesker var faldet åndeligt i søvn, måtte der en åndelig opvækkelse til. De skulle ikke gøres til kristne, for det var de i forvejen, i hvert fald af navn. Men de skulle vækkes til at blive levende, troende kristne. Allerede de bibelske skrifter rummer eksempler på kaldet til åndeligt at vågne op, for eksempel Johannes Åbenbaring 3,1-2: "Jeg kender dine gerninger. Du har ord for at leve, men er død. Vågn op og styrk resten, som er døden nær, for jeg har ikke fundet, at dine gerninger er fyldestgørende over for min Gud."

Igennem hele kirkens historie ser man også ofte, at når elementer i den kristne tro gik i glemmebogen, opstod der vækkelsesbevægelser, der ville genoplive disse elementer. Der er ikke noget til hinder for, at der kan komme nye vækkelser, og derfor gælder det om at fortsætte med kirkens arbejde og missionsarbejdet, hvad enten der er medvind eller modvind. Missionsarbejdet går videre i næsten alle lande på jorden også i Danmark. Andre steder på kloden er der store vækkelser i dag, og hvorfor skulle det ikke kunne ske i Danmark igen? Det sker også i vores tid, at mennesker vågner op og begynder at tage den kristne tro alvorligt.⁴⁹

Når Gud sender sin vækkelse over Danmark, så starter det i kirken. Gud ønsker ikke at bruge en kirke, der ikke er vakt for ham. Det ser vi igen og igen i vækkeshistorien. Først når en kirke er vakt, kan der komme vækkelse til den kirke. Den kirke, der er vakt, er også en kirke i brand. John Wesley sagde: "Hvis du virkelig brænder for Jesus, så vil mennesker komme for at se dig brænde."

To af de vigtigste kendetegn ved vækkelse er følgende: 1) Der bliver forkyndt et klart Guds ord. 2) Der er en enorm syndserkendelse blandt dem, der hører Guds ord. Vækkeshistorierne fortæller, at dem, der hørte Guds ord, græd over deres egen synd, de råbte til Gud om han dog kunne

⁴⁸ "En dansk præste og sognehistorie", side 391 - 394

⁴⁹ Kurt E. Larsen: "Vækkelser er ikke et overstået fænomen"

tilgive nogen som dem, de omvendte sig fra deres eget liv og valgte at blive Guds børn. Hvis du vil have vækkelse, så bed om at Gud må vække dig først.⁵⁰

Et godt eksempel fra nyere tid på et menneske der bliver vakt af Gud og kommer til en levende tro er teologen Olav Valen-Sendstad. I *Drømmen om den frie vilje* fortæller han meget stærkt om, hvordan han selv kom til tro: "Der er få ting i mit liv, som har gjort et så gennemgribende indtryk på mig som min egen omvendelse. Jeg har haft grund til at undre mig over, hvorfor jeg råbte til Jesus. Jeg er mig nemlig bevidst, at jeg lige til det øjeblik, jeg blev omvendt, stod inde for det standpunkt, at jeg kun troede på Gud. Jesus var for mig ikke andet end et mønster og et ideal for et menneskeligt liv. Jeg afviste bestemt enhver tanke om, at Jesus var stedfortræder og Gud. Men hvad skete der så med mig? Jeg kommer hjem en aften, og inden jeg går i seng, bliver jeg fyldt af tanker om og anklager mod mit verdslige liv, mine synder og vaner, det onde og urene sind, tanker og anklager, som jeg ikke kan styre. Den slags ting tænker vi mennesker ofte på, når vi er alene med os selv, og samvittigheden trænger sig på. Det var ganske vist ikke første gang, jeg sad alene med disse tanker, for jeg havde været vakt i flere år. Jeg greb imidlertid min Bibel, slog op i den, og mine øjne faldt på Romerbrevet 7,14ff. Efterhånden som jeg læste, blev jeg klar over, at jeg var et helt umuligt menneske; og så skete det, som jeg indtil nu ikke har fundet nogen tilfredsstillende forklaring på: Da brast jeg i gråd under trykket fra Guds ord og min samvittighed, jeg faldt på knæ ved min seng og råbte til... – ja, hvem råbte jeg til? Det var ikke første gang, jeg bad. Åh nej, jeg havde bedt meget og ofte i den forløbne tid. Og dog blev jeg først nu omvendt. Jeg opgav mig selv, ja endog "Gud" og "Faderen" opgav jeg, kun ét kunne jeg sige: "Jesus, Jesus – jeg kan ikke slippe dig." Jeg råbte til Jesus som til min Gud – uden at være klar over det. Gud gjorde op med al min religiøse og "akademiske" snusfornuft og vinkellogik og brugte sin dragende magt til at drage en stakkels fjende af korset hen til den korsfæstede. Jeg glemte mine mange refleksioner og al min tomme og forkvaklede selviagttagelse, jeg glemte mine tåbelige teorier og tanker om kristendom. Imod al rimelig fornuft og imod al menneskelig visdom råbte jeg til en person, som jeg nok kendte af navn, men aldrig havde set eller hørt, og om hvem jeg derfor ikke vidste, hvorvidt han var død eller levende. Hvorfor var det sådan? Man vil sikkert fortælle mig, at da jeg var opdraget kristeligt, så var det kun naturligt, at jeg kendte Jesu navn. Og det er sandt nok, jeg vidste meget om Jesus – men jeg var en fornægter. Hvorfor råbte jeg så alligevel til ham? Hvorfor glemte jeg alligevel helt og fuldt alt det, som jeg før mente og havde en teori om? Var det nøden i min samvittighed, som gjorde mig forvirret i et svagt øjeblik? Nej, nej – det var hans dragende magt, det var det, at hans navn ved hans egen Ånds virkning ikke længere

⁵⁰ Sand.omvendelse.dk (uden dato eller forfatter)

blot var et navn og et symbol, et ideal og et mønster, men nu betød en levende person for mig. Han var en person, som hørte mig, som så mig, som ikke havde opgivet mig. (...)

Hos den, der i sandhed sørger over sig selv i hjertet, er troen intet andet end: den sørgendes længsel efter Jesus – den hjælpeløses håb til ham, som til den eneste – den bedendes råb til ham, som om der ikke var andre, der hørte – den sukkendes suk til ham – den nedslåedes fortrøstning og tillid til ham – den søgendes tilflugt til ham. Misforstå mig ikke. Jeg mener ikke, at alle disse grader og arter af nød må føles i hjertet samtidigt, sådan at troen ikke kan være til stede, uden der hersker sort fortvivlelse. Vi ser ofte, at det kødelige lovsind griber fat i evangeliet og siger: Uden så og så megen fortvivlelse er en sand tro ikke til stede. Dertil er der at sige: Sand tro opstår i hjertet i samme øjeblik, det er sandhed for mig, at jeg ikke tror på mig selv og mit, men i stedet råber til Jesus. Troen frelser nemlig ikke i kraft af fortvivlelsens kvalitet og grad, men troen frelser i kraft af, at den ikke stoler på sig selv, men rettes mod Jesus. Dvs., når det gælder vores frelse, så spørges der overhovedet ikke efter troens kvalitet. Troen er slet ikke en "kvalitet", eller med andre ord: Troen er ikke noget, man kan tage og føle på, ikke noget, man kan tænke eller ville, føle eller sanse, ikke noget, som er sandt og godt i sig selv. Tro er, når hjertet er rettet mod Jesus. (...) Tro på troen frelser ingen, for så tror man i sidste ende faktisk på sig selv. Men tro på Jesus frelser. Om min forstand er bedømt til at være fuld af mørke og blindhed og ikke kender en eneste dogmatisk sætning ud over Jesu navn, og at Jesus har været i verden, så er min tro til frelse, blot den vender sig til denne Jesus som til sit eneste håb. Og om min vilje er så svag og vaklende, at jeg intet godt formår, men er dømt som en ugudelig fjende af Herren, så gælder det dog, at er der i mig et suk i den til synderes frelser og en gnist af råb til barmhjertighedens kilde og den gode hyrde, så bliver jeg frelst".⁵¹ Valen-Sendstads ensidige fokusering på Jesus alene svarer utrolig godt til Zinzendorfs teologi, når han talte om han kun havde én passion: Jesus.

Afslutning

Ludvig Schrøder sammenfatter i 1902 sin behandling af den danske brødre menighed således: "Men i eet Stykke havde Herrnhuterne Betingelser for at vinde bedre Indgang hos enfoldige Kristne end Pietisterne. De fremhævede med Styrke det lutherske Grundvidnesbyrd om Retfærdiggørelsen af Troen. For dem var derfor Kristendommen et Evangelium, - naar deres Modstandere, som altid fremhævede Helliggørelsen, fristedes til at gøre Kristendommen til en Lov. Dette har været en Hovedgrund til, at den gudelige Lægmandsbevægelse i Danmark i det attende Aarhundrede blev mere

⁵¹ Olav Valen-Sendstad: Drømmen om den frie vilje. Credo Forlag, København 1982

farvet af Herrnhut end af Halle".⁵² Jørgen Lundbye spørger i slutningen af sin bog om herrnhutismen i Danmark, hvad den har bragt ind i dansk kirkeliv og svarer selv med to ord: Forsamlingsvæsenet og lægmandsvirksomheden. Videre skriver Lundbye (mine understregninger):

"De gudelige Forsamlinger fulgte overalt i Pietismens Spor; men det var først den herrnhutiske Diasporavirksomhed, der gjorde dem almindelige i Danmark – ikke – som Tilfældet var med Pietismen – i Modsætning til Gudstjenesten i Kirkerne, men supplerende og støttende denne, hvad enten Præsterne var Venner eller Modstandere. De herrnhutiske Kredse dannede som Regel, hvor de forekom, en Grundstamme i Menigheden, som Præsten kunde stole paa og være sikker paa at træffe blandt sine Tilhørere. Forsamlingerne fik deres Betydning som Supplement til Gudstjenesten dels ved at yde Næring for en utilfredsstillet Trang til fælles Opbyggelse, dels ved den på Møderne følgende private Sjælesorg fra "Broderens" Side overfor hver enkelt af Venerne, hvorved Tanken om en paa et personligt Ansvar hvilende Kristendom for manges Vedkommende først ret kom til Gennembrud; thi i disse Samtaler kunde Blikket for Kristenlivet og dets Vækst blive uddybet og ens personlige Stilling dertil komme til at staa i et klarere Lys. "Brødrene" var paa en egen inderlig Maade Sjælesørgere; mange af dem har utvivlsomt været fintmærkende overfor Sjælelivets sygelige Symptomer, og de skyede ikke nogen Anstrengelse for at fremme Selverkendelsen hos de vakte. De var gode og milde Vejledere; de var fredselskende; de satte ikke ondt for en fjendtligsindet Præst, men de bad for ham som for enhver, der endnu ikke havde fundet Hvile ved Jesu Saar. Deres Mildhed vakte Fortrolighed; derved vandt deres Ord Genklang, og deres Formaning og Trøst blev taget til Følge. De søgte bestandig at jævne hellere end at uddybe Kløften og at forbinde, hvad der altid skulde og burde høre sammen: Præst og Menighed.

Af Forsamlingslivet er den uafhængige Lægmandsbevægelse udsprunget. I de snevrere Forsamlinger vænnede man sig til at tænke og tale selvstændigt om den hellige Skrift; her var der saaledes de bedste Betingelser for Lægfolket til at naa den religiøse Modenhed, som er nødvendig for enhver, der vil optræde som aandelig Vejleder for andre. Foruden de "Brødre", der traadte offentlig frem, var der sikkert mange, der naaede det i kristelig Forstand voksne Stade. Gennem Herrnhutismen arbejdede Lægmandsvirksomhedens Berettigelse sig ind i Folkets Bevidsthed og har siden gennem mange Kampe vundet en vis Anseelse og Anerkendelse. En Virksomhed af den Art var ukendt i vort Land, indtil "Brødrene" fremsatte Ideen og førte den ud i Praksis. ... De følte sig som Præsternes Hjælpere, ikke som deres Konkurrenter.

⁵² Ludvig Schrøder: "Om Brødremenighedens Betydning for Kirkelivet i Danmark". Side 26-27

På forskellig Maade har Herrnhuterne bidraget meget til at fremme den kristelige Enheds- og Samfundsbevidsthed, dels ved Udsendelse af "Brødre" fra Societeterne, der skulde øve Tilsyn, dels ved at udbrede regelmæssige Efterretninger om Guds Riges Fremgang i fjerne Lande og ikke mindst ved at fremme Interessen hos vort Folk for Hedningemissionen, paa hvilket Punkt "Brødrene" har været det danske Folks Læremestre. Vi staar i stor Gæld til dem for deres store Ofre af Arbejde og Menneskeliv paa deres Mission blandt Grønlænderne og Negrene i Vestindien".⁵³

Vigtige kendetegn ved den herrnhutiske bevægelse:

1. økumenisk sindelag: åbenhed for andre meninger/holdninger (fare for relativisering af læren og separatisme)
2. hjertereligion: den personlige/levende tro og overbevisning (fare for relativisering af læren og sværmeri)
3. engagement i ydre mission med respekt for andres livssyn /grundholdninger /religion
4. fællesskabets betydning
5. lægmandsforståelsen
6. tilknytning til den eksisterende menighed/kirke med ønske om samarbejde (modsat konkurrence)

⁵³ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Side 211-214

Litteraturliste

Kilder

Emissærernes indberetninger. Unitätsarchiv, Herrnhut.

Visitatsberetninger og korrespondance. Slesvig Stift. Landesarchiv, Schleswig.

Levnedsskildringer for personer fra Burkal begravet på Gudsageren. Brødremenighedens Arkiv, Christiansfeld.

IDEA FIDEI FRATRUM oder kurzer Begriff der Christlichen Lehre in den evangelischen Brüdergemeinen dargelegt von August Gottlieb Spangenberg. Barby 1779

Gesangbuch der Evangelischen Brüdergemeine. Friedrich Reinhardt Verlag, Basel 2007

Litteratur

Ludvig Schrøder: "Om Brødremenighedens Betydning for Kirkelivet i Danmark".

Lehmann & Stages Forlag. København 1902

Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. 1903

Knud Heiberg: "Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725-50". Kirkehistoriske Samlinger, 5. Række, Bind 3. Side 435-443. København 1907

J. Brodersen: "Fra gamle Dage: det kristelige Livs Vækkelse og Vækst i Nordslesvig fra Begyndelsen af Brødremenighedens Mission til henimod Midten af 19. Aarhundrede". Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark, København 1912. Burkal og Bylderup, (afsnit 29), side 385-404.

M.H. Løbner: Brødremenigheden. Dens Historie og Opgave. Lohse, København 1915

Lorenz Bergmann: Zinzendorfs Indsats i Missionens Historie. P. Haase & Søn, København 1935

Fr. Schrøder: Brødremenighedens Indre Missions-Gerning i Nordslesvig 1745-1773.

Sønderjydske Aarbøger, 3. Række, 1939.

Jens Holdt: Brødrekolonien Christiansfeld indtil Aar 1800.

Sønderjydske Aarbøger, 3. Række, 1940. Side 53. 158-159.

Jens Holdt: Elev-Fortegnelse fra Christiansfelds Kostskoler. Sønderjydske Aarbøger 1944

Jørgen Larsen: "Sønderjyllands Kirkehistorie". De Unges Forlag, 1946. Pietismen, side 74-91.

Jens Holdt: "Danmark og Herrnhut: Udvalg af breve fra danske præster til præstekonferencen i Herrnhut 1790-1840". Kirkehistoriske samlinger, 7. række, bd. 4 (1960-62). Side 206-66.

J.P. Trap: Danmark. 5. udgave. Tønder Amt. Bind X, 2. Gads Forlag 1966. Side 738 – 748 om Burkal Sogn.

History of the Moravian Church. The Renewed Unitas Fratrum 1722-1957. Af J. Taylor Hamilton og Kenneth G. Hamilton. Interprovincial Board of Christian Education. Moravian Church in America. 1967

"Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede" red. af Anders Pontoppidan Thyssen 1967. Bind 4: De ældre jyske vækkelser. Brødremenigheden i Christiansfeld og herrnhutismen i Jylland til o. 1815

"En dansk præste og sognehistorie" samlet og udgivet af Paul Nedergaard. København 1972. Burkal Sogn. Hefte 5 og 6. Side 390 – 401.

Einar Molland: Kristne kirker og trossamfund. Gads Forlag, København 1976
Kapitel 7: Brødremenigheden (side 249 – 256)

Dansk Præste- og Sognehistorie X. Haderslev Stift. Hefte 3. Vojens-Christiansfeld Provsti. A De østlige sogne. Udg. af A. Pontoppidan Thyssen. Århus 1978. S. 190-193: Helge Rønnow: Brødremenigheden i Christiansfeld. Pionertid og fornyet opblomstring – 1773 til 1845.

Clarence H. Shawe: *The Spirit of the Moravian Church*. (Revised and Enlarged by Edwin W. Korts)
Interprovincial Board of Christian Education. Moravian Church in America. 1979

Helge Rønnow: *Brødremenigheden – en levende tradition*. Forlaget Savanne. Christiansfeld 1980

Olav Valen-Sendstad: *Drømmen om den frie vilje*. Credo Forlag, København 1982

Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld. Red. Anders Pontoppidan Thyssen. Bind I – II.
Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 59. Åbenrå 1984

The Moravian Church through the Ages. John R. Weinlick and Albert H. Frank. Moravian Church in
America. 1989

Peter Zimmerling: *Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf und die Herrnhuter Brüdergemeine*.
Geschichte, Spiritualität und Theologie. Hänssler Verlag, Holzgerlingen 1999

Herrnhuter Wörterbuch. Kleines Lexicon von brüderischen Begriffen zusammengestellt von Paul
Peucker. Herrnhut Unitätsarchiv 2000

Erika Geiger: *Nikolaus Ludwig von Zinzendorf. Seine Lebensgeschichte*. Hänssler Verlag,
Holzgerlingen 2000

Graf ohne Grenzen. Leben und Werk von Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf. Unitätsarchiv in
Herrnhut im Verlag der Comeniusbuchhandlung Herrnhut 2000

Laust Kristensen: "Træk af Burkal Sogns kirkehistorie". *Sønderjyske Årbøger* 2003, s. 141-184

Ethnographie und Herrnhuter Mission. Völkerkundemuseum Herrnhut. 2003

Günter Weitling: *Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800-1920. Pietismen*, s. 210-
244. Udgivet af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Nr. 51. Flensborg 2005

Dietrich Meyer: Der Gottesacker der Brüdergemeine Herrnhut. 2007

Rudolf Rícan: Die Böhmischn Brüder. Ursprung und Geschichte. (2. reviderede udgave)
Friedrich Reinhardt Verlag, Basel 2007

Lars N. Henningsen: "Kirke, skole og lærde folk". Sønderjyllands historie 1. Side 373-388. Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa 2008

Reiner Andreas Neuschäfer: "August Hermann Francke. Einer, der Menschen prägte".
Impulsheft Nr. 71. Weltveränderer nr. 13. "Down to Earth" Verlag, Berlin 2008

Jørgen Bøytler: Brødremenigheden. Artikel i "Sønderjylland A-Å".
Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa 2011.

Kurt E. Larsen: "Vækkelser er ikke et overstået fænomen". Kristeligt Dagblad 31.08.2011

Reinhard Ellsel: "August Hermann Francke. Sein Leben und Wirken"
Verlag der Francke-Buchhandlung, Marburg an der Lahn, 2013

Helmut Obst: August Hermann Francke und sein Werk. Harrassowitz Verlag 2013

Herrnhut zur Zinzendorfzeit. Ortsentstehung – Ortsentwicklung – Ortsherrschaft. 2014

Jørgen Toft Jessen: "Christiansfeld – Herrnhuterbyen". Fyrretyve fortællinger fra Sønderjylland. Side 176 -185. Sprogforeningen. Tønder 2014

Jørgen Bøytler: Gripe og begribe. Liv og tradition i Brødremenigheden. ProRex Forlag, Christiansfeld 2015

Bente og Torben Bramming: Brorson – sjælens digter. Kristeligt Dagblads Forlag 2015

Lorenz Christian Asmussen: Herrnhuternes Brødremenighedsby i Danmark 1771-2015. Sønderjysk Almanak 2016. Sønderjydsk Skoleforening. Side 122-125.

Günter Weitling: Sønderjyllands Kirkehistorie. Kap. 10: Pietismen. Bylderup-Bov 2016

Lars N. Henningsen: Værdikamp og folkeuro. Bønder, præster og øvrighed i 1790'ernes Slesvig. Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa 2016

Kristian Sølvsten Grøn: Brødremenigheden i Stepping-Frørup sogne fra ca. 1740 til ca. 1810. Foredrag i Christiansfeld Centret 26. oktober 2016